

DRUGA PROLETERSKA DIVIZIJA

Novi POJ koji su krajem 1942. godine narasli na 150.000 boraca, svrstanih u osam divizija (od kojih je pet bilo uključeno u dva korpusa), sedam samostalnih brigada, 36 partizanskih odreda i više drugih manjih jedinica prisilili su okupatore i kvislinge da u i onako po njih nepovoljnoj vojnoj situaciji na svim frontovima drže u Jugoslaviji jače snage. Tako je krajem 1942. u Jugoslaviji bilo: šest nemačkih i osamnaest italijanskih divizija, više samostalnih nemačkih i italijanskih jedinica, pet bugarskih i tri nepotpune mađarske divizije; ustaških sedam divizija i sedam brigada, šest žandarmerijskih pukova, jedan dobrovoljački puk, 26 ustaških bataljona, 20 željezničkih stražarskih bataljona, oko 17.000 Nedićeve »srpske straže«, oko 3.000 ljotićevaca i neutvrđen broj četnika Draže Mihailovića.¹

Izneti podaci o jačini NOV i POJ, kao i o jačini i sastavu nemačko-italijanskih i kvislinških snaga, nesumnjivo govore o stepenu razvitka oslobodilačkog rata u Jugoslaviji i doprinosu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije antihitlerovskoj koaliciji.

Osnovna namera nemačke i italijanske Vrhovne komande u zimskim operacijama 1942/43. godine bila je da u određenoj zoni grupišu potrebne kopnene, vazduhoplovne i pomorske snage koje bi koncentrično nastupale određenim pravcima ka oslobođenoj teritoriji da bi se na njoj uništili NOV i POJ sa svim ustanovama i bazama. Time bi se oslobodile veće snage okupatora iz Jugoslavije i upotrebile na drugim frontovima. Ovakvim manevrom onemogućio bi se eventualni desant Sa-

¹ Vlado Strugar, Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941—1945, str. 120 i 327.

veznika na obalu Jadranskog mora i sprečile veze savezničkih snaga na italijanskom frontu sa NOV i POJ u Jugoslaviji i Albaniji.

Zamisao neprijatelja zasnivala se na ovome: brzo udariti (Nemci i ustaše) sa severa i istoka i u sadejstvu sa italijanskim V korpusom sa zapada okružiti glavne partizanske snage na prostoru Hrvatske i Bosanske krajine (Karlovac — Ogulin — Gospić — Knin — Jajce — Bosanski Novi); sprečiti im izvlačenje na zapad preko pl. Dinare ka Dalmaciji, odnosno na jug preko r. Neretve u Crnu Goru i Hercegovinu i uništiti ih.

Da bi ostvario zamisao neprijatelj je angažovao sledeće snage:

nemačke: 7. SS divizija »Princ Eugen«, 369. legionarska divizija, 717, 714. i 187. rezervna divizija;

italijanske: V korpus (divizije »Lombardija«, »Re« i »Sasari«) sa delom snaga XVIII korpusa;

snage NDH: 2. i 3. brigada i 5. gorski zdruk;

četničke snage: kninska grupa popa Đujića jačine oko 2.000 i hercegovačka jačine oko 3.000 četnika.

Pored označenih snaga, u operaciji su učestvovala avio i pomorske snage, sa većim brojem malih samostalnih jedinica.

Nasuprot strategijskoj koncepciji nemačke i italijanske Vrhovne komande, bitka na Neretvi, u kojoj je učestvovala i 2. proleterska divizija, predstavlja deo operativnog plana Vrhovnog štaba NOV i POJ o prinudnom prenošenju operacija sa severozapadnog dela zemlje na nova operativna područja — Crnu Goru, Sandžak i Hercegovinu, sa tendencijom da se u povoljnim uslovima snage orijentišu preko Kosova i Metohije u pravcu Moravsko-varđarske doline.

U duhu ove zamisli, delom snaga 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa, zadržavajućom odbranom na pravcima Karlovac — Bihać i Jajce — Donji Vakuf — Bugojno, usporavati nastupanje neprijatelja i nanositi mu što veće gubitke u cilju stvaranja potrebnog vremena operativnoj grupi divizija za predstojeći protivmanevar u pravcu Crne Gore i Hercegovine. U okviru ovog manevra, 2. proleterska divizija dobila je avizo-naređenje da se prikupi na prostoru Bosansko Grahovo — Livno, a zatim da nastupa pravcem Livno — Duvno (Tomislavgrad) — Imotski — Drežnica sa zadatkom, da razbije i uništi neprijatelja na označenom pravcu i u dolini Neretve ka Konjicu, obezbeđujući delom snaga do Mostara osnovne snage na pravcu Prozor — Konjic.

Bitka na Neretvi kao operativno-strategijska operacija, po koncepciji, vremenu i prostoru, odnosu snaga i tehnike, predstavlja klasičan primer sukoba dve doktrine i političke koncepcije armija koje stoje u oštroj suprotnosti. Nasilni prelaz preko Neretve koji je izvršila 2. proleterska divizija, predstavlja deo operacija operativne grupe pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ početkom 1943. godine. Borbena dejstva 2. proleterske divizije čine deo vojno-političkih i moralnih napreznja operativne grupe u međusobnoj povezanosti sa dejstvima 1. hrvatskog i 1. bosanskog udarnog korpusa, koji su toj grupi na određen način sadejstvovali.

U vreme donošenja odluke Vrhovnog štaba da dva udarna korpusa NOVJ vode zadržavajuću odbranu i stvore uslove za evakuaciju ranjenika prema Neretvi, 2. proleterska divizija nalazila se na operativnom području zapadne Bosne i srednje Dalmacije. Saglasno planu operacija, posle oslobađanja Bosanskog Grahova, Strmice i s. Plavna, ona je prikupljala podatke o neprijatelju u Kninu i vršila pripreme za napad na ovo uporište. Međutim, usled najnovije direktive Vrhovnog štaba, orijentiše se na pravac: Bosansko Grahovo — Livno — Duvno — dolina Neretve. Uoči bitke na Neretvi, u sastavu divizije bile su: 2. proleterska (srpska), 2. udarna (dalmatinska) i 4. proleterska (crnogorska) brigada. Od divizijskih delova imala je: brdsku bateriju, divizijsku bolnicu sa hirurškom ekipom i intendanturu. Nacionalni sastav 2. proleterske divizije garantovao je učvršćenje i dalji razvitak bratstva i jedinstva.

Prema naredenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, 2. divizija je bila privremeno ojačana Haubičkim divizionom Vrhovnog štaba, sastava tri baterije sa dovoljno municije. Svaka brigada je imala 4—5 bataljona i prateće vodove ili čete u čijim je sastavima bilo minobacača, protivkolskih topova i teških mitraljeza, što je svaku brigadu ponaosob osamostaljivalo za dejstva na odvojenim pravcima.

Na dan 1. januara 1943. godine, brojno stanje 2. proleterske divizije bilo je: po spisku 3.249 (od toga 254 žene), a u rashodu je tog dana bilo 630. Od naoružanja divizija je pomenutog dana imala 2.278 pušaka raznih modela i kalibara; 106 puškomitraljeza raznih modela; 27 teških mitraljeza; 8 teških bacača raznih modela; 4 laka bacača; 4 protivtenkovska topa 37 l 47 mm; 2 brdska topa 75 mm i 281 revolver raznih modela i kalibara.

Od municije divizija je imala: 261.786 puščanih metaka; 674 bacačke mine; 631 granatu za protivtenkovske topove; 339 granata za brdske topove 75 mm i 2.183 ofanzivne i defanzivne bombe. Za potrebe komora, štabnu i kurirsku službu, 2. divizija je imala 486 konja, od kojih: 62 jahača i 10 za potrebe saniteta.²

Osnovnu snagu 2. proleterske divizije, kao i ostalih naših jedinica, pored brojnog stanja boraca, naoružanja i komore, činilo je njeno moralno-političko jedinstvo i svest boraca, koje je izgrađivala KPJ u danonoćnim borbama, marševima i za vreme borbenih predaha. Ovakav sastav 2. proleterske divizije činili su diviziju lako pokretnom i udarnom, sa velikim vatrenim mogućnostima, što joj je omogućavalo da uspešno manevruje po svakom zemljištu i vodi borbu sa neprijateljem na otvorenom prostoru, a u određenim uslovima i po potrebi — i na fortifikacijski uređenom zemljištu i po naseljenim mestima. Postojeća organizacija divizije, borbena iskustva i visoka moralno-politička vrednost boračkog i rukovodećeg sastava usloveli su da uspešno razvija operacije prema r. Neretvi, da izneštauje i tuče brojno i tehnički jačeg neprijatelja.

Odmah posle oslobođenja Duvna drug Tito je 8. februara 1943. održao savetovanje sa komandantima i političkim komesarima 1. i 2. proleterske i 3. udarne divizije, upoznao ih sa neposrednim planom operacija i naredio da se divizije što pre usmere određenim pravcima prema Neretvi i po mogućnosti je forsiraju iz pokreta. Za vreme ovog savetovanja, u štabu 2. divizije na pravcu Duvno — Posušje — Imotski, tj. ka istaknutim uporištima neprijatelja u širem mostobranu Neretve.

S obzirom na namere neprijatelja da uništi naše snage, a posebno na tešku situaciju ranjenika i naroda na pravcima izvlačenja sa oslobođene teritorije Hrvatske i Bosanske krajine, dejstva operativne grupe u celini, pa i 2. divizije prema Neretvi, odlikovala su se velikom brzinom; prema Neretvi se nastupalo širokim frontom, kako se neprijatelju ne bi dozvolilo da preduzme ma kakve mere pomoću kojih bi ojačalo ugrožene snage u dolini Neretve, kao i da mu se ne dozvoli manevar snaga s jednog odseka Neretve na drugi, odnosno u njenom širem ili užem mostobranu. Ovakav karakter dejstava nije diktirala samo vojna situacija na operativnom području grupe divizija, već i prisustvo bolnice sa velikim brojem teških i lakih ranjenika i bolesnika koji su se kretali u borbenom poretku

² Zbornik, tom IV, knj. 9, dok. br. 6.

operativne grupe, kao i naroda izbeglog sa oslobođene teritorije koji se izvlačio zajedno s vojskom jer je okupator bio okrutan.

Snage orijentisane od Prozora prema Konjicu morale su podešavati nastupanje prema kretanju bolnice. Trebalo je i sa vojnog, a naročito sa moralno-političkog stanovišta voditi posebnu brigu o sigurnosti i bezbednosti 3—4 hiljade ranjenika i izbeglog naroda, po kojima je i operacija u dolini Neretve često nazivana bitkom za ranjenike.

Zemljište u slivu Neretve, a naročito pojas u zoni Konjic — Mostar, nepovoljno je za izvođenje operacija. To su planinski masivi, sa nadmorskom visinom od preko 2.000 m, ljuti hercegovački krš, siromašan i pasivan, slabo naseljen koji nije mogao obezbediti ni malobrojne stanovnike najosnovnijim sredstvima za život, a i da ne govorimo o većim vojnim formacijama, zavisnim od baza za snabdevanje kojima operativna grupa divizija nije raspolagala. Prolaznost zemljišta za sve rodove vojske bila je slaba i bezputna, izvori za snabdevanje vodom nedovoljni, sem za manje vojne sastave. Strme padine planina Čvrsnice i Čabulje sa zapada, Prenja i Veleža sa istoka, padaju u dolinu Neretve, s kojom zajedno čine snažnu i jaku barijeru svim operacijama sa istoka u pravcu zapada i obratno, ili tesnac (kanjon) sa severa na jug i obratno. U frontalnom ratovanju, pomenuto područje nije u istoriji koristila ni jedna ratujuća strana. Po prvi put, ova zemljišna zona predstavlja ratno poprište na kome oslobodilačke snage naroda Jugoslavije biju bitku protiv stranog zavojevača, pomognutog domaćom reakcijom i to pod najtežim uslovima u istoriji ratova.

Ovakvo zemljište može se braniti i kontrolisati neznatnim snagama, pa se u vezi s planom operacija Vrhovnog štaba NOV i POJ nužno nametalo da se što pre obezbedi naša srednja kolona, 3. udarna divizija, sa ranjenicima i bolesnicima koja nastupa pravcem Gornji Vakuf — Prozor — Konjic, od mogućih intervencija neprijatelja od Sarajeva i Mostara.

2. proleterska divizija dobila je zadatak da na svom pravcu nastupanja likvidira garnizone Posušje i Imotski, a zatim da preko s. Rakitna i dolinom Drežanke nastupa u pravcu željezničke stanice Drežnica; da izbije na Neretvu, po mogućnosti forsira je iz pokreta, prekine vezu Mostara sa Konjicom i na taj način obezbedi manevar 3. udarne divizije na pravcu Prozor — Rama — Konjic.

Sredinom februara 1943. godine, u jeku operacija, formirana je u oslobođenom Imotskom 9. udarna dalmatinska divi-

zija, sastava 3, 4. i 5. brigade koje su popunjene borcima iz južne i srednje Dalmacije. Već sutradan po formiranju, 9. divizija dobila je zadatak da zatvori pravce koji izvode iz doline Neretve prema Imotskom, kao i pravac Vrgorac — Zagvozd, a zatim da obezbedi desni bok i pozadinu 2. proleterske divizije u dolini Neretve. Dalmatinska divizija zatvarala je i osmatrala pravce: Mostar — Široki Brijeg — Posušje — Imotski i Ljubuški — Imotski, gde su angažovane 3. i 4. brigada u duhu zapovesti Op. br. 1 od 14. II 1943. kojom su brigadama dati pravci nastupanja i zadaci: da se razoruža seoska milicija i prikupi sakriveno oružje po selima, gde je naglašen pravilan odnos partizana prema narodu.

Pošto se nalazila na napadnom pravcu 2. proleterske divizije, 9. udarna dalmatinska je sa 2. divizijom obrazovala jednu operativnu grupu za obezbeđivanje desnog boka osnovnih snaga ka Konjicu.

RASPORED NEPRIJATELJA U REJONU POSUŠJA I IMOTSKOG

U vremenu podilaženja 2. proleterske divizije Neretvi, na prostoru Posušje — Imotski nalazile su se sledeće neprijateljske snage: štab 1. domobranskog (dobrovoljačkog) puka sa 1. bataljonom, 7. i 21. ustaški bataljon, 10. i 13. pripremni ustaški bataljon i 1. bataljon ustaške odbrambene brigade, raspoređene na dva pododseka: na desnom kod Posušja, koji je obuhvatao položaje Sniježnicu (k. 1191) — Radovan (k. 1636) — Rudeži — s. Šušnjari — s. Jovići (zaključno), a branili ga 1. bataljon 1. dobrovoljačkog puka bez štabske čete, 5. četa 1. bataljona ustaške odbrambene brigade i deo 13. pripremnog ustaškog bataljona; na levom kod Imotskog, koji je obuhvatao položaje s. Jovići — s. Džizeli — s. Pavlovići — s. Tomići — Proložac — s. Kamen Most — r. Matica (Vrlika) — s. M. Ploča (isključno), a branile ga snage 7. i 21. ustaškog bataljona, 1. bataljon ustaške odbrambene brigade (bez 1. i 5. čete) i 10. pripremni bataljon.

U odbrani uporišta Imotski — Posušje neprijatelj je obrazovao rezervu sastava: štabna četa 1. domobranskog dobrovoljačkog puka i 1. četa 1. bataljona ustaške odbrambene brigade. Rezerva je razmeštena u rejonu s. Gorica — s. Sovići, u gotovosti za upotrebu prema Posušju, odnosno Imotskom.³

³ Arhiv VII, reg. br. 20/5—1, kutija 83.

Položaji za odbranu Imotskog i Posušja bili su organizovani po načelima poljske fortifikacije, sa streljačkim zaklonima u grupnom sistemu, delimično opasani bodljikavom žicom i manjim brojem lakih bunkera. Snabdevanje je funkcionisalo normalno. Moral kod vojske nije bio na visini, a po borbenosti nije bilo razlike između domobrana i ustaša, iako je ovo područje dalo prve ustaške dželatske jedinice koje su služile Paveliću i za telesnu gardu.

Narod u pozadini bio je bez osnovnih sredstava za život, a uz to je maltretiran i zlostavljan, mobilisan u ustašku vojsku i prisilno odvođen na rad u Nemačku, pa je bio sit ustaške »nezavisne« vladavine. Zbog takvog stanja, posle prvih granata partizanske artiljerije na položaje Posušje — Imotski, ustaše su počele da beže sa položaja, pa je vlast bila prinuđena da u pozadini organizuje policijske jedinice, da traže begunce i vraćaju ih na položaj.

NAPAD NA POSUŠJE I IMOTSKI

Stab 2. proleterske divizije izdao je, 8. februara 1943. godine, zapovest za napad na Posušje i Imotski. Posle izvedene pripreme, napad je izvršen sa dve napadne grupe — istočnom i zapadnom.

a) *Istočna grupa*, za napad na Posušje, nastupala je u dve kolone: severoistočna, sastava: 2. proleterska brigada sa pratećom četom, pravcem ka Posušju opet u dve potkolone i to: severnom, jačine tri bataljona i prateća četa, pod komandom komandanta severoistočne kolone, pravcem s. Trebistovo — s. Snežnica — Radovan (k. 1134) — Posušje i jugoistočnom, sastava dva bataljona, koja zatvara pravac od Širokog Brijega, sa zadatkom da zauzmu Posušje; severozapadna kolona sastava: 2. dalmatinska brigada sa jednim protivtenkovskim topom, pravcem s. Vučipolje — Orlov kuk — s. Jukići — Posušje sa zadatkom da zauzme Posušje; severozapadna kolona sastava:

b) *Zapadna grupa*, za napad na Imotski, takođe je nastupala u dve kolone: severna, sastava: 4. crnogorska proleterska brigada, jedna brdska baterija, jedan protivtenkovski top i jedna baterija minobacača, pravcem Vir — s. Mali Tasići — s. Milardovići — Imotski; zapadna, sastava: 4. dalmatinska brigada (bez jednog bataljona) i jedan protivtenkovski top sa dva bataljona opštim pravcem s. Postranje — s. Proložac — s. Su-

šići — s. Glavnina — Imotski, a sa jednim bataljonom pravcem s. Podbablje — s. Kamen Most, sa zadatkom da u sadejstvu sa severnom kolonom zauzme Imotski.

c) *Artiljerija*, podeljena u dve grupe: istočna, sastava: jedna haubička baterija (svega dve haubice 100 mm), na vatrenim položajima s. Mrvolji — s. Biske — s. Čitluk, sa zadatkom da podržava napad na Posušje i Imotski artiljerijskom pripremom od pola časa; zapadna, sastava: jedna brdska baterija i jedno haubičko odeljenje (dva brdska topa 75 mm i jedna haubica 100 mm), na vatrenim položajima s. Milardovići — s. Zivanovići, sa zadatkom da podržava napad zapadne grupe na Imotski artiljerijskom pripremom od pola časa.

Početak napada divizije u 18 časova.

Pored osnovnih pitanja predviđenih za napad na Posušje i Imotski, zapovešću su regulisani: zaštita od napada iz vazduha i motorizovanih jedinica neprijatelja, mere za održavanje veze između napadnih grupa i kolona u toku podilaženja napadnim objektima, veza između pešadije i artiljerije; mesto, pravac kretanja i zadaci saniteta, zaštita artiljerije, organizacija reda i obezbeđenja imovine u naseljenim mestima, evakuacija plena, borbeni znaci, znaci raspoznavanja i komandno mesto štaba 2. proleterske divizije.⁴

U vezi sa dobivenim zadatkom, štabovi brigada preduzeli su potrebne mere da se zapovest štaba divizije što potpunije i u predviđenom roku izvrši, pa su u tom smislu obavili potrebne vojno-političke pripreme, izvršili smotru i razvođenje jedinica za predstojeću borbu, izdali potrebne zapovesti i preduzeli druge mere za što uspešnije izvršenje dobivenih zadataka. Moral jedinica bio je na zavidnoj visini. Pored artiljerije u sastavu 2. divizije, pridodat joj je za napad na Posušje i Imotski Haubički divizion Vrhovnog štaba od tri baterije (prva i druga od po dve, a treća od tri haubice) sa volovskom vučom. Posluga na oruđima i komandni kadar bili su slušaoci artiljerijskog kursa iz Bosanskog Petrovca koji je rasformiran u toku neprijateljske ofanzive.

Za napad na Posušje i Imotski naređena je artiljerijska priprema od pola časa. Planirani napad počeo je u 18.00 časova, a artiljerijska priprema pola časa ranije. S obzirom na stanje municije, artiljerijska priprema nije vršena u klasičnom smislu, kada se raspoláže sa dovoljno municije, već se svodila na povremene vatrene udare po ciljevima koje su označili istaknuti

⁴ Zbornik, IV, 10, dok. br.41.

artiljerijski osmatrači ili na zahtev komandanta i komandira pešadijskih jedinica s kojima je bila obezbeđena dobra veza.

Pod zaštitom artiljerijske i minobacačke vatre, jedinice istočne grupe su u određeno vreme počele podilaženje položajima neprijatelja. Napad na Posušje počeo je odmah posle artiljerijske pripreme. Izviđački delovi ušli su u s. Trebistovo odakle je neprijatelj odstupio u pravcu Posušja. On je sa dve »satnije« iz Posušja pokušao da povrati Trebistovo ali je razbijen i u neredu je odstupio ka Posušju. Pod vatrom artiljerije i minobacača, povukao se u neredu i sa položaja Radovan (k. 1134) — s. Jovići, kojim je ovladala severoistočna kolona istočne grupe (2. proleTERSka brigada). Nastupajući ka Posušju, istočna grupa ga je oslobodila 9. februara oko 19 časova.

Neprijatelj sa pravca Imotskog koji je pokušao da odbrani Posušje, razbila je jugoistočna potkolona istočne grupe (dva bataljona 2. proleTERSke brigade) te je u neredu odstupio ka s. Kočerina. Kamion sa oružjem i municijom, još ranije upućen iz Mostara, uleteo je u Posušje koje je već bilo u rukama 2. proleTERSke brigade, što je samo uvećalo uspeh istočne grupe.

U toku 10. februara, ustaše i domobrani pokušavaju da povrate Posušje, ali su odbačeni na polazne položaje uz gubitke od 6 mrtvih i više ranjenih ustaša. Komandant 6. domobranske divizije, kao komandant šire zone Posušje — Široki Brijeg — — Ljubuški, pošto nije imao snaga da interveniše protiv 2. proleTERSke divizije, obavestio je italijansku komandu u Mostaru o predstojećoj opasnosti od partizana i zahtevao da se bombarduju naše snage u rejonu Trebistovo — Posušje. U borbama za Posušje, 2. proleTERSka brigada imala je 5 mrtvih i 7 ranjenih i to sve od avijacije. Neprijatelj je imao više mrtvih i ranjenih i 4 zarobljena vojnika, a zaplenjeno je jedno slagalište životnih namirnica, jedan kamion sa 25 sanduka pušćane municije i drugom opremom.⁵

Pre početka napada naših snaga na Imotski, komandant 6. domobranske divizije intervenisao je kod ustaške i nemačke vlasti u Zagrebu, stavljajući im do znanja da odnosi između ustaško-domobranskih snaga i Italijana nisu na visini; da su Italijani neaktivni i da nedovoljno saraduju na pravcu Duvno — Mostar. Zbog kritične situacije na frontu kod Imotskog, komandant 6. domobranske divizije tražio je podršku italijanske avijacije protiv partizanskih snaga koje nastupaju pravcem

⁵ Arhiv VII, reg. br. 1/9a, K. 736.

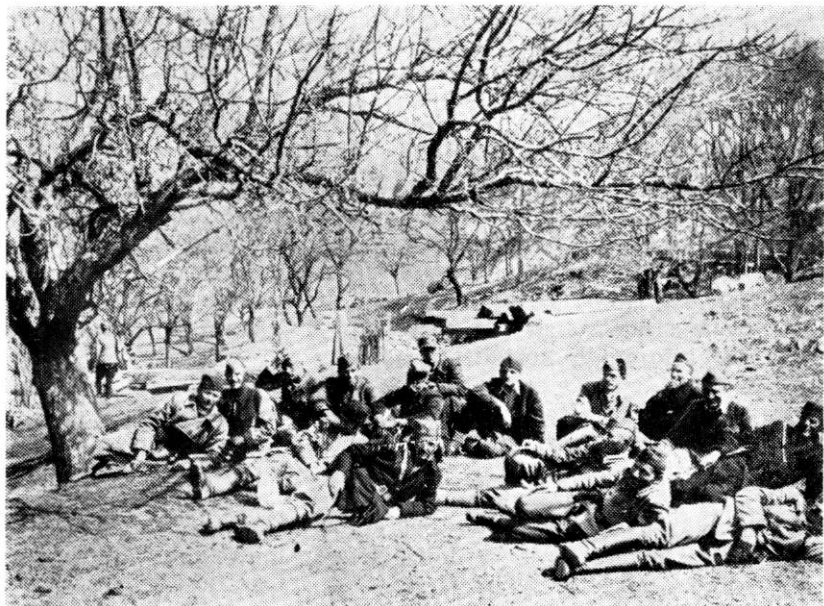
Duvno — Imotski. Međutim, pod utiskom demoralisane posade iz Posušja koja se u neredu povukla ka Širokom Brijegu, komandant te divizije, i sam sklon demoralisanju, naredio je evakuaciju Imotskog još pre početka napada 4. proleterske brigade na ovo mesto. Prvo je povučena spoljna odbrana sa linije s. Gornji Proložac — s. Kutleš u Imotski, a na liniji Gradina. — Stražbenica — Gradina (k. 816) — Klačica gomila (k. 774) — Greda kod Oreščevca (k. 705) postavljeno je obezbeđenje za izvlačenje iz Imotskog.⁶ U međuvremenu, dok se izvodilo povlačenje posada Imotskog dobila je zadatak da evakuiše sav materijal ka Ljubuškom i da u tu svrhu rekvirira prevozna i prenosna sredstva od naroda, kako partizanima ne bi ostalo ništa što bi im moglo koristiti za borbu.

Glavne snage neprijatelja iz Imotskog povukle su se na položaje u visini s. Grude, gde je trebalo uhvatiti vezu sa Italijanima i domobranskom milicijom u s. Drinovci. Napuštanje Imotskog nije se odvijalo po planu komandanta 6. domobranske divizije, već neorganizovano. Usled jake artiljerijske i minobacačke vatre naše severne grupe, neprijatelju je sprečeno izvlačenje i evakuisanje ratnog i drugog materijala koji je sav pao u ruke 4. proleterske brigade.

Oslobađanjem Posušja i Imotskog, naše jedinice su zadobile između ostalog: 140 pušaka, 2 teška mitraljeza sa mnogo municije, dva vagona nafte i benzina, 20 vagona kukuruza, 23 vagona duvana, nekoliko kamiona, velike količine šećera, namimica i druge razne opreme. Ratni plen u kamionima i pogonskom gorivu došao je u najbolji čas za prevoz teških ranjenika od Duvna ka Prozoru i Jablanici. Neprijatelj je pretrpeo teže gubitke i u ljudstvu: poginulih vojnika, podoficira i oficira 20, ranjenih 36, a nestalih 407. Prema zvaničnom izveštaju »glavnog stožera«, moralno stanje ustaša i domobrana palo je na vrlo nizak stupanj, o čemu svedoči i izveštaj pukovnika Šimića od 10. II 1942. gde između ostalog javlja: »9. II oko 18.00 Posušje — Radovan — Jovići tučeni topovskom i bacačkom vatrom sa pravca Studeno Vrelo. U 19.30 postava Radovan bila je zauzeta i sa jugoistočne strane stvorili paniku oko 22.00 časova, kada se odbrana Posušja dala u bjekstvo ...«

U vezi s padom Imotskog, komandant ustaško-domobranske divizije iz Mostara javlja komandantu italijanske divizije »Murde«: »Tokom 10. II partizani su jakim snagama napali Imotski, tukući ga neprekidno jakom bacačkom i topovskom

⁴ Zbornik, IV, 10, dok. br.41.

Sa savetovanja štabova Druge proleterske divizije

vatrom. Između 21 i 22 sata Imotski je pao u ruke partizana«. Kao posledica neuspeha neprijatelja na prostoru Posušje — Imotski, u bojnoj relaciji III domobranskog zbora za februar 1943. kaže se pored ostalog i ovo: »Neprijatelj je napadao velikim snagama i često stvarao zabunu i metež kod naše momčadi a ovo osobito zbog toga što redovno napada noću. Neprijatelj je bio dobro vođen i dobro naoružan i ako su naše snage uložile sav potreban trud u borbi, ipak *bez nemačkih snaga* teško bi bio savladan . . .« (Podvukao J. V.).⁷

Mi smo pri napadu na Posušje i Imotski mogli izvući ozbiljna iskustva. Moglo bi se primetiti da su VP artiljerije zapadne grupe pri napadu na Imotski mogli biti nešto bliže ciljevima u rejonu Imotskog. U ovom smislu izvršene su potrebne korekture na zemljištu i VP zapadne grupe promenjeni su i određeni u rejonu groblja sv. Ante. Sadejstvo između pe-

⁷ Zbornik IV, 10, dok. 363.

šadije i artiljerije uspešno je izvedeno, te ima i veći značaj, s obzirom na to da je u napadu na Posušje i Imotski prvi put planski upotrebljena artiljerija kako u pripremi, tako i u podršci napada. Neprijatelj u rejonima Posušja i Imotskog nije raspolagao artiljerijom, te je i to uticalo na uspešno dejstvo naše artiljerije.

Divizijska artiljerija i ona za podršku uspešno su izvršile zadatak. Jako vatreno dejstvo izazvalo je opštu paniku i rasulo kod neprijatelja koji je u neredu i bez komande napuštao položaje pa se više nije ni mogao prikupiti za otpor na nekoj drugoj liniji u pozadini. Haubički divizion Vrhovnog štaba je, 13. februara, izašao iz sastava 2. proleterske divizije i upućen preko pl. Pakline u sastav 3. udarne divizije koja je pripremala napad na italijanski garnizon u Prozoru.

Iz dejstava 2. proleterske divizije na pravcu Duvno — Posušje — Imotski mogu se izvući sledeća iskustva:

- — moralni faktor i politička svest boraca i rukovodilaca bili su osnovni pokretač kako u dotadanjim tako i u ovim borbenim dejstvima divizije;

- — formacija divizije sa unutrašnjom organizacijom odgovala je postavljenim zadacima, taktici i zemljištu za brz manevar s jednog područja na drugo;

- starešine nisu bile dovoljno iskusne u iskorišćavanju početnih uspeha, zadobivene inicijative, upravi vatrom i vatrenoj disciplini u borbi;

- specifičnost u borbenim dejstvima divizije predstavljale su noćne borbe, u prvom redu u naseljenim mestima;

- sadržaj izviđačke i obaveštajne službe još nije bio kompleksno usvojen, kao ni tesna saradnja sa ilegalnom partijskom organizacijom i organima narodne vlasti na okupiranoj teritoriji u pružanju potrebnih podataka o neprijatelju;

- nedovoljno je bilo razvijeno osećanje boraca i starešina o zaštiti od napada iz vazduha, od čega je bilo suvišnih gubitaka pri napadu na Imotski i Posušje.

S vremena na vreme, na četnim i bataljonskim konferencijama, ili na posebnim časovima iz vojnostručne i političke nastave starešine su ukazivale na propuste i nedostatke u toku borbe. Tamo gde je bilo krupnijih nedostataka i težih posledica, Partijska organizacija jedinice ukazivala je potrebnu pomoć.

U borbama 2. proleterske divizije za Posušje i Imotski učestvovao je i deo snaga 9. dalmatinske (4. brigada) sa zadatkom da razbije i uništi neprijatelja na pravcu nastupanja prema

Imotskom i bočno obezbedi severnu kolonu (4. proletersku brigadu) od iznenadnog napada neprijatelja sa linije G. Proložac — D. Proložac i na taj način sadejstvuje u napadu na Imotski. Ovo je bio početak uzajamnog sadejstva između 2. proleterske i 9. dalmatinske divizije kao celine u daljem nastupanju i borbama ka Neretvi, pri čemu je obezbeđivana glavovina operativne grupe sa bolnicom i ranjenicima na pravcu Prozor — Konjic.

Posle oslobađanja Posušja i Imotskog, štab 2. proleterske divizije naredio je kraći odmor, sređivanje jedinica, a istovremeno i pripremu za dalje nastupanje u pravcu Neretve u duhu direktive druga Tita.

PRIPREME I NAPAD NA DREZNICU

S obzirom na to da se neprijateljsko uporište Drežnica nalazi u neposrednoj blizini Mostara s kojim je vezana drumom i železničkom prugom i na mogućnost brzog intervenisanja od Mostara, treba imati u vidu neprijateljske snage u užem rejonu Mostara.

a) *Italijanske snage*: komanda divizije »Murde«, 110. i 119. sekcija kraljevskih karabinijera, komanda i komandna četa 259. pešadijskog puka, 3. bataljon 260. pešadijskog puka, komanda 154. artiljerijskog puka, 154. mitraljeski divizijski bataljon sa 1, 2. i 3. četom, komanda 154. mešovitog inžinjerijskog bataljona sa 154. pionirskom četom i 254. telegrafsko-telefonskom četom; 2. i 4. eskadron grupe lakih tenkova »S. Marko«, 1. i 2. četa 342. teritorijalno-mitraljeskog bataljona.

b) *Vazduhoplovne jedinice i ustanove*: 39. grupa za bombardovanje, 120. eskadrila za osmatranje (7 aviona) i 69. eskadrila za bombardovanje (7 aviona).

c) *Domobranske snage*: komanda 6. pešadijske domobranske divizije, jezgro dopunskog bataljona 13. pešadijskog puka sa jednom četom, posadna četa, pomoćna četa, 6. vozarska i 3. auto-bataljona; zatim, snabdevačko-pozadinski delovi 1. domobranskog dopunskog puka sa jednom četom.⁸

Plan upotrebe 2. proleterske divizije u dolini Neretve zasnovao se na sledećoj zamisli: posle kraćih priprema energično

⁸ Arhiv VII, reg. br. 2/1, K. 57, reg. br. 3/3, K. 96.

nastupati iz rejonu Posušje — Imotski dolinom Drežanke i izbiti u rejon železničke stanice Drežnica, gde forsirati Neretvu i preseci veze Mostara sa Sarajevom, odnosno Konjicom.

U prethodnicu divizije određena je 2. proleterska brigada sa zadatkom da nastupa dolinom r. Drežanke i stvori uslove za brzo ovladavanje železničkom stanicom Drežnica, a potom da forsira Neretvu i na njenoj levoj obali organizuje mostobran, čime bi istovremeno bile i prekinute sve veze Mostara sa Konjicom; 4. crnogorska i 2. dalmatinska bile su glavnina divizije, s tim da 2. dalmatinska brigada ima i ulogu zaštitnice, a 4. crnogorska da nastupa za prethodnicom, sadejstvujući joj po potrebi delom snaga za ovladavanje Drežnicom; potom da nastupa uzvodno Neretvom, likvidira uporišta neprijatelja prema Konjicu i sadejstvuje 3. udarnoj diviziji u napadu na Konjic.

2. dalmatinska brigada, kao zaštitnica divizije, imala je zadatak da delom snaga obezbedi glavninu divizije od uznemiravanja neprijatelja sa pravca s. Rakitna i iz pozadine uopšte, pa je privremeno raspoređena glavninom na prostoru s. Striževo — s. Zlijeb dok je jedan njen bataljon postavljen u s. Vrđi da osmatra i zatvara pravac od Mostara preko s. Goranci i s. Bogodol.

Nastupni marš 2. proleterske divizije prema Neretvi izveden je preko visokoplaninskog zemljišta pod izuzetno teškim zemljišnim i atmosferskim uslovima. Divizija je imala na raspolaganju samo jednu pešačku stazu koja se protezala ograncima planina Čabulje i Čvrsnice, od s. Raskršća preko Karimanova klanca do u kanjonsku dolinu r. Drežanke. Pomenuta staza od s. Raskršća do s. Striževa bila je pokrivena snežnim nametima, što je još više otežavalo kretanje marševske kolone. Zemljište nije dozvoljavalo bilo kakva krilna ili bočna obezbeđenja sve do doline Neretve. Pored ovakve besputnosti, kao osobenosti hercegovačkog krša, marševanje divizije pratile su velike provale oblaka, što je izazvalo otapanje snega i naraštanje planinskih potoka koji su se slivali u vidu planinskih bujica i razarali ionako slabu planinsku stazu kojom je divizija nastupala, što se odrazilo na brzinu kretanja, naročito artiljerije. Prtina na stazi bila je toliko razlokana da su tovarna grla sa artiljerijskim oruđima stalno padala, često i bez mogućnosti da produže kretanje. Starešine baterija su donele odluku da se tovarna grla rastovare, pa da ih starešine i posluga baterija Po delovima prenose. Teški delovi oruđa i sanduci municije vučeni su po snežnoj prtini dok je to bilo moguće. Razlokana

staza tesnacem Drežanke takođe je usporavala kretanje, naročito brdske artiljerije. Jedan konj sa kolevkom topa survao se u nabujalu Drežanku, pa je brdska baterija ostala samo sa jednim topom i nešto granata.⁹

2. proleterska divizija je ovim manevrom iznenadila Italijane i ustaše, što je pored toliko snaga i tehnike u Mostaru, izbila na Neretvu i prekinula sve veze na pravcu Mostar — Sarajevo, čime je prekinuta i taktička veza između jedinica unutar italijanske divizije »Murde«. To je bio jedan od uslova da se ona razbije i uništi.

Samo mesto Drežnicu čini železnička stanica sa nekoliko kamenih zgrada za potrebe službe i činovničke porodice koje su tu bile nastanjene. Drežnica je dosta slabim seoskim putem povezana sa selima u dolini r. Drežanke, a u samoj Drežnici postoji skela na čeličnom užetu za prevoženje ljudi i stoke s jedne obale na drugu. Drežnica je bila otporna tačka za odbranu sa nekoliko pravaca, organizovana iz kamenih i betonskih bunkera i jedne kamene zgrade, obezbeđena sa priličnim brojem automatskog oružja i municije. Kamena zgrada sa bunkerima, na kosi južno od železničke stanice, kontroliše stanicu, prilaze njoj, deo pruge na desnoj obali i put koji vodi levom obalom Neretve. Prema tome, svi prilazi ka stanici, sa leve i desne obale, bili su izloženi jakoj vatri automatskog oružja sa kose južno od železničke stanice i iz nje same.

Napad na Drežnicu odvijao se iz tesnaca r. Drežanke koji je ograničavao razvijanje 2. proleterske brigade za borbu. U toku podilaženja železničkoj stanici, prethodnica divizije nije nailazila na otpor izviđačko-zaštitničkih delova neprijatelja. Ovakav postupak u odbrani Drežnice odgovarao je italijanskoj taktici i odbrani naseljenih mesta koja se svodila na unutrašnju organizaciju otpornih tačaka i vatrenu vezu elemenata plana vatre, bez neke spoljne odbrane na koju su Italijani načelno slali kvislinške jedinice (četnike, ustaše i domobrane) i podržavali je vatrom artiljerije i avijacije iz samog naseljenog mesta. Ovakva organizacija odbrane Drežnice je i uslovia da se iznenade Italijani u železničkoj stanici, jer spoljnog obezbeđenja i izviđačkih delova u pravcu s. Rakitno nije bilo.

⁹ Podaci Vuka Brajovića, komandira brdske baterije (sada je pukovnik JNA).

Napad na Drežnicu izveden je noću 15/16. februara, oko 24 časa i to sa tri borbene grupe: prva, sastava 2. i 3. bataljon, za napad na samu železničku stanicu, druga, sastava 1. i 4. bataljon sa dve čete 5. bataljona i jednim minerskim odeljenjem; treća, sastava jedna četa (verovatno) iz 5. bataljona, sa jednim pionirskim odeljenjem i sredstvima potrebnim za rušenje železničke pruge Drežnica — Mostar čiji je zadatak bio čisto diverzantskog karaktera.

Iznenadnim napadom prve borbene grupe neprijatelj je bez jačeg otpora napustio žel. stanicu i povukao se u sastav utvrđene tačke na kosi južno d stanice. Time je ova tačka poprimila još veći značaj, jer se sa nje dobro osmatrao i tukao uzdužnom i unakrsnom vatrom sav predteren, naročito mesto prelaza Neretve (skela), predviđeno za forsiranje druge borbene grupe. Utvrđena tačka na kosi južno od železničke stanice postala je problem ne samo za 2. proleterku, već i za 2. dalmatinsku i 4. crnogorsku brigadu, jer je otežavala izlazak iz tesnaca Drežanke, odakle je 4. crnogorska po zamisli štaba divizije trebalo da dejstvuje uzvodno Neretvom prema Jablanici, odnosno Konjicu.

Noću 15/16. i tokom dana 16. februara posada neprijatelja je pružala jak otpor, odolevajući u kamenoj zgradi i betonskim bunkerima vatri minobacača i protivkolskog topa 2. proleterke brigade. U međuvremenu, dok se vodila borba za Drežnicu, pojavila se jedna motorizovana kolona sa pravca Mostara. (Prema naknadno dobivenim podacima, ovo je bilo pojačanje iz Nevesinja, namenjeno italijanskim garnizonima u Prozoru i Konjicu). U toj situaciji, 2. proleterka brigada nastavila je pritisak na kosi južno od Drežnice, dok je vatrom protivtenkovske artiljerije (2. i 4. brigada) tukla po motorizovanoj koloni na levoj obali Neretve, oštetiši mnoga vozila koja su postala prepreka sopstvenim snagama kako za pokret prema Konjicu, tako i za povlačenje prema Mostaru. Vojnici iz motorizovane kolone sišli su sa vozila, zauzeli položaje pored puta uz kamione i počeli da otvaraju vatru na jedinice 2. proleterke brigade na desnoj obali Neretve.

4. crnogorska brigada izašla je iz tesnaca Drežanke i po delovima produžila kretanje uzvodno Neretvom u pravcu železničke stanice Grabovica. Tu je savladala posadu Grabovice i obezbeđenje visećeg mosta, gde je i prešla Neretvu. Glavnom snagom je produžila nastupanje u pravcu Jablanice, a deo snaga (oko jednog bataljona) orijentisala je nizvodno levom obalom,

radi sadejstva snagama 2. proleterske brigade u uništavanju motorizovane kolone neprijatelja, zaustavljene preko puta željezničke stanice Drežnica, i radi olakšavanja forsiranja Neretve na određenom odseku Drežnice.

Uspesima 2. proleterske i 9. dalmatinske divizije na širem rejonu Imotski — Drežnica stvoreni su povoljniji uslovi za tešnju vezu sa srednjom i južnom Dalmacijom, čime su uspostavljeni kanali za izlazak novih boraca što ih je partijska organizacija Dalmacije upućivala u sastav 9. dalmatinske divizije i drugih naših jedinica. Prilivom novih boraca u sastav 9. dalmatinske stvoren je problem, jer je u ovoj diviziji sada bilo oko 40% nenaoružanih. Naročito se osećao nedostatak u automatskom i teškom oružju, bez kojeg divizija nije mogla poći na neki složeniji zadatak, npr. u napad na naseljena mesta koja su bila izgrađena od kamena i dobro naoružana. Zbog nedostatka naoružanja, jedan procenat novomobilisanog ljudstva upućen je iz 9. divizije za popunu 2. proleterske i 3. udarne divizije. Likvidacijom neprijateljskog uporišta u Drežnici i uništenjem 1./260. pp, 2. divizija je zaplenila dosta oružja i municije pa je njen komandant obavestio štab 9. dalmatinske divizije, preko Vrhovnog štaba, da uputi potreban broj ljudi sa komorom za oružje i municiju.¹⁰

Prisustvo 9. dalmatinske divizije na pravcu Mostar — Imotski i Široki Brijeg — Imotski nije dozvoljavalo neprijatelju da sa ovih pravaca odvoji potrebne snage i manevruje prema 2. proleterskoj diviziji, jer bi time pomenuti pravci prema Mostaru bili otvoreni sa zapada i jugozapada. To je u pogledu sadejstva bilo od velikog taktičko-operativnog značaja za 2. proletersku diviziju.

PRVO FORSIRANJE NERETVE

U prvi sumrak 16. februara, jedinice prve borbene grupe 2. proleterske brigade izvršile su zadnji pritisak na utvrđenu tačku na kosi južno od s. Drežnice. Istovremeno, druga borbena grupa počela je da forsira Neretvu, trpeći vatru neprijatelja sa kose južno od s. Drežnice i motorizovane kolone na levoj obali reke. Prvi delovi druge borbene grupe, pod komandom zamenika komandanta 2. proleterske brigade Luneta Milovanovića, a u sadejstvu sa delovima 4. crnogorske brigade, produžili su napad na motorizovanu kolonu neprijatelja.

¹⁰ Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. br. 99.

Prva borbena grupa (2. bataljon 2. proleterske brigade) je oko 22 časa 16. februara savladala otpornu tačku na kosi južno od Drežnice i to pošto je posada neprijatelja utrošila svu municiju. Zbog nepoznavanja prilika kod posade u Drežnici, s kojom je prekinuta svaka veza, kao i nemanja veze sa motorizovanom kolonom koja je upućena prema Prozoru i Konjicu, štab italijanske divizije »Murde« je pokušao da uspostavi vezu i sazna pravo stanje na odseku Drežnice. Za ovaj zadatak je angažovao jedan oklopni voz prema Drežnici. Međutim, treća borbena grupa 2. proleterske brigade već je bila na više mesta porušila železničku prugu prema Mostaru, tako da se oklopni voz jedva izvukao u pravcu Mostara, ne izvršivši zadatak. Uporedo sa angažovanjem oklopnog voza, drumom Mostar — Drežnica upućena su dva oklopna automobila da provere situaciju kod motorizovane kolone koja je već bila blokirana od 2. proleterske i delova 4. proleterske brigade, razbijena, a delom uništena i zarobljena. Oklopni automobili uspjeli su da se povuku prema Mostaru, izbegavši uništenje od zasede 2. proleterske brigade na pravcu Drežnica — Bijelo Polje.

Železničku stanicu Drežnica branila je jedna nepotpuna četa iz 1./259. puka divizije »Murde«, koja je u odbrani Drežnice gotovo cela uništena: ubijeno je 39 oficira, a zarobljeno 13 sa oružjem i drugom opremom koja se nalazila u otpornoj tački Drežnica. U ovim borbama 2. proleterska brigada imala je 7 ranjenih boraca i starešina.

NAPAD NA MOTORIZOVANU KOLONU

S obzirom na nepovoljnu situaciju u rejonu Prozor — Jablanica — Konjic, komanda italijanskog VI armijskog korpusa donela je odluku da delom snaga pojača pomenuto područje. U vezi s tom odlukom, štab divizije »Murde« naredio je da se 1-/260. puka iz Nevesinja prebaci u Mostar, gde će se pripremiti i snabdeti potrebnim ratnim materijalom, oružjem, municijom i drugom opremom, a zatim auto-transportom prebaciti u rejon Konjica. Po svemu sudeći, ni komandant korpusa ni komandant divizije nisu bili u toku događaja, niti su poznavali situaciju na svom operativnom prostoru, pa čak ni neposredno na vratima Mostara.

U toku pokreta od Mostara za Prozor, motorizovana kolona je bez isturenog obezbeđenja naišla na zasedu 2. proleterske brigade iz železničke stanice Drežnice koju je ova već bila

zauzela. Kolona kamiona napadnuta je vatrom protivkolske artiljerije 2. brigade, od koje su prednji i zadnji kamioni zapaljeni te su postali ozbiljna prepreka za samu motorizovanu kolonu koja nije više mogla ni da nastavi pokret ni da se vrati. U ovakvoj situaciji, 1./260. puka napustio je kamione i zauzeo položaj pored samog puta, koristeći za zaklone i same kamione. Borbu protiv motorizovane kolone prvi su počeli delovi druge borbene grupe (1. i 4. bataljon) koji su forsirali Neretvu skelom, a zatim i delovi 4. crnogorske brigade koji su prešli Neretvu kod Grabovice i nizvodno Neretvom podišli motorizovanoj koloni sa čela.

Dok je prva borbena grupa (2. i 3. bataljon) dovršavala likvidiranje otporne tačke na kosi južno od železničke stanice (na desnoj obali Neretve), ostale snage su sa prvim jurišnim grupama, noćnim napadom, razbile 1./260. puka i u njega unele pravo rasulo. Druga borbena grupa je širila mostobran ka liniji Gornje Selo — s. Jasenjani sa zadatkom da obezbedi glavninu od pravca Mostar — Konjic jer su jedinice 2. proleterske brigade tokom cele noći 16/17. ujutru 17. februara hvatale ostatke razbijene motorizovane kolone, namenjene kao pomoć Prozoru i Konjicu.

Posle forsiranja Neretve kod Drežnice i Grabovice (noću 16/17. februara), 2. proleterska brigada obrazovala je mostobran na liniji: s. Ravne — s. Jasenjani — Gornje Selo sa zadatkom da, u sadejstvu sa 2. dalmatinskom brigadom na desnoj obali Neretve, zatvori pravac Mostar — Konjic i ne dozvoli neprijatelju ma kakvu intervenciju od Mostara u pravcu Konjica; da ruši drum i železničku prugu Mostar — Drežnica, da izviđa i prikuplja podatke o jačini i rasporedu neprijatelja u širem rejonu Mostara, kao i o raspoloženju naroda u samom Mostaru. U rejonu Drežnice Italijani su pretrpeli osetne gubitke u ljudstvu i tehnicu. Pored mnogo ranjenih i nestalih, neprijatelj je imao: poginulih 86, zarobljenih 230, što je činilo glavninu 1./260. puka, čija je i sva motorizacija uništena, a ratna oprema zaplenjena. Između ostalog, zaplenjeno je: 10 mitraljeza, 14 puškomitraljeza, nekoliko bacača i mnogo pešadijske i druge municije.¹¹

2. proleterska brigada imala je u borbama kod Drežnice 14 ranjenih boraca i starešina. Uspeši naših snaga na Posušju, Imotskom i Drežnici i njihova pojava na vratima Mostara i na domak Primorja, predstavljali su za italijansko-kvislinško ko-

⁴ Zbornik, IV, 10, dok. br.41.

mandovanje veliki vojnički i politički poraz. S druge strane, naš uspeh u očima naroda poljuljao je inače slabe pozicije i okupatora, i ustaša i domobrana, koji su masovno bacali oružje i bežali iz kvislinške vojske svojim kućama. Koliko je panika bila zavladała u vrhovima italijanskog komandovanja najbolje govori ubedenje generala Marija Robotija da su partizanske snage u dolini Neretve, kod Drežnice i na prostoru Ljubuški — Posušje orijentisane ka moru, pri čemu misli da je nužno koncentrirati još i diviziju »Mesina« u rejon Mostara, a da treba držati što širi mostobran u rejonu Metkovića. Sa ovakvom ocenom glavnog italijanskog komandanta iz zone: Dubrovnik — Mostar — Prozor podudara se i stav komandanta 6. domobranske divizije iz Mostara, koji je blagovremeno naredio da se sva oprema, oružje i municija iz mostarskih skladišta unište, kako partizani ništa ne bi iskoristili.

Raspadanje ustaško-domobrantskih jedinica u rejonu Imotskog i Posušja, masovno bekstvo iz borbe i brzo raspadanje italijanskih jedinica u dolini Neretve, izazvali su kolebanje naroda u stabilnost »NDH« i Italijana, bez obzira na to što naši uspesi nisu imali nekog jačeg odraza na mobilizaciju ljudi sa ovog područja za narodnooslobodilački pokret.¹² Tako npr. pri prolazu kroz Rakitno, narod je bio izbegao, nešto od bombardovanja, a nešto i iz straha od naše prisilne mobilizacije iako je ona bila na dobrovoljnoj osnovi. Bilo nam je teško da na ovom području nađemo vodiča koji su pored malo karti i busola predstavljali pomoćnu orijentaciju, naročito na planinskom zemljištu i po nevremenu za vreme noćnih marševa prema Drežnici.

Prošlost je na ove ljude ostavila dubok trag međusobnog razdora i nesloge. Oni nisu bili svesni da će sutra Neretvom teći krv naših boraca baš za njihovu slobodu i bolju sutrašnjicu i da na tom teškom putu i zadatku ne bi trebalo da nam stvaraju prepreke i priređuju iznenađenja. Samo desetinu kilometara od Rakitna, u donjem toku Drežanke (u s. Striževu), žive muslimani i Srbi koji se dobro slažu i štite. Među njima nije bilo pogroma kao po drugim mestima Hercegovine. U Striževu i okolnim selima takođe nije bilo mnogo muških glava, ali smo primljeni pod krov da se ogrejemo j sklonimo od ne-

¹² Posle ispadanja Italije iz osovinske ratne mašine, na ovom području Komunistička partija počinje da postepeno hvata čvršće pozicije i da politički radi na mobilizaciji naroda u borbu, na stvaranju revolucionarnih organa narodne vlasti, čemu su mnogo doprineli upravo naši uspesi u bici na Neretvi.

vremena, da dobijemo i nešto hrane u kojoj su i domaćini oskudevati. Mogli smo o nama i o našem pokretu čuti nenametljivo i lepih reči. U ovim selima nije bilo popova kao što je slučaj oko Rakitna. Svuda na pravcima kretanja, u borbi i posle nje, pa i ovde smo, koliko nam je vreme dozvoljavalo, govorili o ciljevima naše borbe, o novom životu posle oslobođenja, o bratstvu i jedinstvu naših naroda. Koliko su nas shvatili i od ustaškog terora smeli shvatiti, teško je znati, ali je u svakom slučaju to bilo od koristi.

Dok je 2. proleterska divizija vršila napad na Drežnicu i obezbeđivala manevar naših snaga na sever, 3. udarna je napadala utvrđeno italijansko uporište Prozor. Prema raspoloživim podacima, u sistemu odbrane Prozora bilo je oko 90 što betonskih, što kameno-drvenih bunkera koji su kao vatrene tačke bili povezani bodljikavom žicom i nagaznim minama, a uz to podržani jakim vatrenim sistemom, naročito artiljerije. Prozor je bio vrlo jak otporni bastion koji je ometao dalje nastupanje naših snaga sa bolnicom i ranjenicima prema Neretvi. Kad se ovom doda i otkriveno zemljište na pravcima nastupanja, kao i nejednovremen napad brigada, eto razloga zašto napad na Prozor u prvom pokušaju nije uspeo. Operativni obziri, a posebno prisustvo bolnice sa ranjenicima, diktirali su da se Prozor svakako oslobodi, jer je to bio jedan od osnovnih uslova za dalje nastupanje operativne grupe u pravcu Neretve. Sa krajnjeg severnog područja operativne zone 1. proleterske divizije, sa Ivan-planine, stizale su povoljnije vesti. Na ovaj pravac bila je orijentisana 1. proleterska brigada sa zadatkom da zauzme određene tačke, zatvori pravac Sarajevo — Konjic i nedozvoli neprijatelju da se probije u pravcu Konjica. Usiljenim maršem, bez najnužnijeg odmora, izbila je 1. proleterska brigada na Ivan-planinu, izvršila izviđanje i u 17.00 časova 17. februara počela napad na neprijateljska uporišta Bradinu, Ivan-sedlo i Raštelicu. Ova uporišta su likvidirana noću 17/18. februara, čime su naše snage na pravcu Prozor — Konjic obezbeđene sa pravca Sarajeva.

Izbijanjem delova 2. proleterske divizije na liniju s. Vrdi —s. Jasejnani prema Mostaru i delova 1. proleterske divizije na liniju Ivan-sedlo — Raštelica, izvršen je bliži operativni cilj i obezbeđena operacija naših osnovnih snaga sa severa i juga na pravcu Prozor — Konjic, za forsiranje s. Neretve u zoni Konjic — Jablanica. Prema tome, dalji zadatak obezbeđujućih delova 1. i 2. proleterske divizije na pomenutim linijama

bio je: konsolidovati odbranu na određenim položajima, ne dozvoliti preko njih prodor neprijatelju u pravcu Konjica dok glavnina sa bolnicom i ranjenicima ne forsira Neretvu, razvijajući jednovremeno svestranu izviđačko-obaveštajnu delatnost u cilju prikupljanja podataka o namerama neprijatelja iz rejona Sarajeva i Mostara, u kom smislu održavati stalnu vezu sa snagama prema Konjicu.

Posle uništenja 1./260. puka divizije »Murde«, cela 2. proleterska brigada forsirala je Neretvu na odseku Drežnice i nastavila nastupanje pravcem Bijelo Polje — Mostar, čisteći pred sobom još preostale delove uništenog italijanskog bataljona. Desnom obalom Neretve nastupala je 2. dalmatinska brigada u pravcu s. Goranci — s. Bogodol — Mostar, dok je 4. crnogorska produžila nastupanje uzvodno Neretvom, pravcem Drežnica — Jablanica, sa zadatkom da napadne i uništi sva neprijateljska uporišta na pomenutom pravcu u dolini Nere-tve, oslobodi Jablanicu i sadejstvuje 3. udarnoj diviziji u napadu na Konjic. U daljem nastupanju prema Mostaru, glav-nina 2. divizije zadržala se na liniji: s. Ravni — Vasin dolac — Jastrebinica (k. 928) — Golo brdo — Vranjičko brdo (k. 1055) sa naslonom na planinu Čabulju. Sa ove linije su brigade istu-rile potrebne izviđačko-zaštitničke delove i to: 2. dalmatinska u pravcu s. Goranci, a 2. proleterska brigada u pravcu s. Bijelo Polje, da prikupljaju podatke o neprijatelju ispred sebe i sa područja Mostara.

Posle završenih borbi na prilazima Mostaru, a pošto je brigada na brzu ruku konsolidovala svoje položaje, štab 2. pro-leterske brigade uputio je po zarobljenom italijanskom oficiru pismo italijanskoj komandi u Mostar, upoznavši je sa »vrlo teškim položajem italijanskih zarobljenika«, posebno ranjenika. Teško smo izlazili na kraj sa snabdevanjem i naših jedinica, a sada smo došli u položaj da hranimo i čuvamo neprijatelje. U pismu je traženo da italijanska komanda što pre pošalje po-trebnu hranu za zarobljenike, posebno lekove i sanitetski ma-terijal za ranjenike. Pored ovog. od Italijana je traženo da prestanu sa bombardovanjem iz vazduha nezaštićenih sela u kojima su naše bolnice sa ranjenicima. Najzad, pismom je po-nuđena Italijanima razmena naših interniraca sa područja Her-cegovine i Crne Gore za zarobljene italijanske vojnike i oficire.

Italijanska komanda iz Mostara bila je prinuđena da delimično prihvati naše zahteve. Pristala je da pošalje nešto hrane za zarobljene vojnike i oficire i to za tri umesto za pet dana za koliko je tražena, izgovarajući se »međunarodnim zakonima« da se o snabdevanju i lečenju ratnih zarobljenika brinu one vlasti u čije su ropstvo pali zarobljenici. Na našu intervenciju da se ranjenici kao i neboraćko stanovništvo po selima i zaseocima poštede od bombardovanja, italijanska komanda nije htela da zna za »međunarodne zakone«, već preporučuje da se bolnice ne razmeštaju po naseljima gde živi civilno stanovništvo. Zahtev za razmenu zarobljenih vojnika i oficira za naše internirce momentalno nije prihvaćen, jer po tim pitanjima odluku donose nadležni upravni organi te je potrebno njima učiniti predlog.

Stav italijanske komande iz Mostara po pitanju obezbeđenja njenih pripadnika u našem zarobljeništvu hranom i lekovima makar i u ograničenoj količini, proizilazio je iz slabosti italijanske vojske na području Mostara, a ne iz humanosti koju ne poznaju karakter i ideologija fašističkih armija uopšte, pa i italijanska.¹³

U cilju što veće sigurnosti i obezbeđenja samog Mostara, italijanska komanda preduzela je još opsežnije mere i angažovala preostale saradnike — četnike sa užeg područja Hercegovine i Crne Gore, kao poslednju rezervu italijanske armije i domaće reakcije koju su oni (Italijani) nazivali protivkomunističkom dobrovoljačkom milicijom (Milicia Volontaria Anti Comunista). Radi raščišćavanja situacije u neposrednoj zoni Mostara, Italijani su organizovali izviđanje i u tom pravcu uputili iz Mostara, 18. februara, jednu četničku jedinicu (jačine oko 200 četnika) levom Obalom Neretve pravcem s. Bijelo Polje — s. Prigrađani, a drugu (jačine oko 800 četnika) zajedno sa 1/55. puka, desnom obalom Neretve pravcem Mostar — s. Goranci, sa zadatkom da izvide jačinu i raspored naših snaga severno od Mostara. Te snage su izbile tokom 18. februara na liniju: s. Prigrađani — s. Domazeti — s. Goranci. a da nisu došle u kontakt sa partizanskim snagama i na navedenoj liniji stvorile su spoljno obezbeđenje Mostara.

Komanda italijanske II armije u vezi sa događajima u okolini Mostara, obavestila je 19. februara italijansku Vrhovnu komandu da su Mostar i rudarska zona neposredno ugroženi, a da se opasnost od partizanske vojske proteže i prema donjem

ⁿ Arhiv VII, reg. br. 10 10a — 1. K. 98.

toku Neretve (misli se na 9. dalmatinsku diviziju. Prim, pisca), kao i da je naređeno komandantu VI armijskog korpusa da upotrebi svu dobrovoljačku miliciju sa ovog područja (uključujući četnike Draže Mihailovića i još 2.000 crnogorskih četnika), kako bi se što uspješnije suprotstavilo pritisku partizanskih snaga.¹⁴

Sve ove mere neprijatelja u odbrani Mostara ubedljivo govore o opštoj situaciji posle izbijanja 2. proleterske divizije u rejon Drežnice i 9. dalmatinske u rejon Ljubuški — Posušje — Imotski. Iako je Mostar bio u italijanskoj okupacionoj zoni, interesovanje nemačke komande u Zagrebu nije prestajalo, pa je ova povremeno obaveštavana o nastupanju partizanskih snaga prema Mostaru. Značaj Mostara u očima Nemaca bio je više zbog njegove okoline kao sirovinске baze za ratnu industriju (boksitski rudnici Široki Brijeg) nego zbog nekog taktičko-operativnog značaja Mostara.

Nemački oficir za vezu u Mostaru major Lahman (Lachman) obavestio je nemačku komandu u Zagrebu da je u Drežnici uništen jedan kompletan italijanski bataljon, da na području Imotski — Drežnica — Ljubuški operišu partizanske snage jačine oko 12.000 boraca, da italijanska divizija »Murde« nije preduzela nikakve mere u pogledu bezbednosti mostarskog područja, kao i da su Prozor, Jablanicu i Konjic potpuno odsekli i blokirali partizani.¹⁵ Zbog značaja boksita kao strategijske sirovine za nemačku ratnu industriju, u navedenom izveštaju komandantu nemačkih trupa u Hrvatskoj i nemačkom štabu za vezu kod Super Slode govori se da je situacija posve ozbiljna i da je opkoljavanje Mostara od komunista očigledno. U daljem izlaganju major Lahman obaveštava da se po prelasku Neretve komunisti nalaze na 10—15 km od Mostara.

Boksitski rudnici prestali su da rade za nemačku ratnu industriju. Neprijatelj je počeo sa evakuacijom Mostara.

UZ NERETVU

Ono što se odigravalo u štabovima italijanskog i ustaško-domobranskog komandovanja u Mostaru, stvar je šire analize i studije. Uglavnom, odbrana Mostara bila je dovedena u pitanje, kako u očima Italijana, tako i kod predstavnika »Nezavisne Države Hrvatske«. Komandant 6. domobranske divizije

¹⁴ Arhiv VII. reg. br. 29/10a — 2. K. 98.

¹⁵ Arhiv VII. X — 307—479, London — H-14.

dao je avizo-naređenje o postupku sa vojno-državnom imovinom u slučaju napuštanja Mostara. I nemački predstavnik kod italijanske komande u Mostaru bio je posve pesimistički raspoložen kada je govorio o bezizlaznoj situaciji na ovom području, o napuštanju boksitskih rudnika, aerodroma Jasenice kod Mostara, 0 delimičnoj evakuaciji Mostara i njegovom okruženju od komunističara.

Moral okupatora i kvislinga u gradu bio je na vrlo niskom nivou, što bi se negativno odrazilo na odbranu Mostara u slučaju eventualnog napada naših snaga na ovaj grad, koji bi verovatno bio obilato potpomognut patriotskim i antifašističkim snagama iznutra, naročito od revolucionarne omladine Mostara. Da li je bilo uslova za napad na Mostar? Van svake je sumnje — da smo raspolagali potrebnim podacima o rasporedu, jačini i stanju neprijatelja u gradu i okolini, verovatno bismo doneli i odgovarajuću odluku za napad na Mostar. Naša obavestajna služba i partijska organizacija iz Mostara nisu na vreme prikupile potrebne podatke o situaciji u samom gradu.

Snage kojima je neprijatelj raspolagao bile su van Mostara, na prostoru Ljubuški — Široki Brijeg i zatvarale pravce koji su izvodili od Duvna (Tomislav Grad) prema Mostaru. Na ove pravce bila je orijentisana 9. dalmatinska divizija. Može se zameriti štabu 2. proleterske divizije i ilegalnoj partijskoj organizaciji Mostara što u ovom pravcu nisu inicijativno preduzeli potrebne mere da dostave potrebne podatke na osnovu kojih bi i vrhovni štab NOV i POJ imao jasniju sliku o situaciji u Mostaru i donjem toku Neretve. Naša neaktivnost u pogledu Mostara išla je u prilog italijanskom komandovanju koje je dobilo u vremenu da bi pregrupisalo svoje snage i mobilisalo četnike iz Hercegovine i Crne Gore za ojačavanje odbrane Mostara.

2. proleterska divizija (bez 4. crnogorske brigade) nalazila se na oko 12 km severno od Mostara. To su bile suviše jake snage za zatvaranje pravca Mostar — Konjic. Ovaj zadatak mogla je uspešno izvršiti bilo koja brigada iz sastava divizije, dok bi eventualni manevar 2. divizije uzvodno Neretvom prema Konjicu, bio mnogo korisniji za operativnu grupu u celini. Položaji 2. proleterske divizije, koje su posele 2. proleterska i 2. dalmatinska brigada na desnoj i levoj obali Neretve, bili su na brzu ruku utvrđeni, sa tu-i-tamo izgrađenim rovovima i po gde kojim prirodnim skloništem za zaštitu od artiljerije i avijacije.

Avijacija i artiljerija podržavale su četnike koji su držali položaj s. Ravni — s. Bijelo Polje, prema 2. proleterskoj diviziji. Međutim, dok su se predstavnici oružanih snaga Nemačke i Italije prepirali oko toga da li da dozvole saradnju četnika (stav Italijana) ili ne (stav Nemaca), pa su i jedni i drugi ostali na svojim gledištima, Draža Mihailović je, u svojstvu komandanta četničkih snaga u zemlji, dao četničkim jedinicama uputstva za rad.¹⁶ Već 20. februara 1943. njegovi četnici, podržani od italijanske artiljerije i avijacije, učestvuju u odbrani Mostara i obezbeđuju širu mobilizaciju četnika iz Hercegovine i Crne Gore za bitku na Neretvi.

Dok se užurbano vrši mobilizacija i prevoženje četnika sa šire teritorije Crne Gore ka Neretvi, za odbranu Mostara, četnici sa uže teritorije Hercegovine odmah se uključuju i posedaju spoljnu liniju odbrane Mostara. Rukovodilac ove neprijateljske operacije, sa O. broj 1 od 20. februara 1943, dao je sledeće zadatke svojim jedinicama koje su imale da sa prostora s. Prigrađani — s. Otoleža — s. Ledenica i s. Zukova Lokva operišu protiv 2. proleterske brigade na liniji s. Bijela — s. Ravni:

— Mostarska četnička brigada, pod komandom poručnika Marka Lojovića, poseda i brani položaj od leve obale Neretve dok. 360;

— četnička Nevesinjska brigada, pod komandom kapetana Zečevića, poseda i brani položaj k. 360 — Porim — Obalj (k. 1641), sa zadatkom da zatvori put koji izvodi od Klenove drage i sve prolaze od položaja 2. proleterske brigade prema Bijelom Polju;

— opšta rezerva, oko 300 četnika pod komandom poručnika Milana Kureša, postavljena je u rejon istočno od Porima (k. 1170) da se angažuje gde se ukaže potreba.

Pored ovoga, predviđen je i niz drugih mera, kao npr: održavanje veze, izviđanje, pravci izvlačenja i dr.

Pošto je 2. proleterska divizija izbila na Neretvu u rejon železničke stanice Drežnica, likvidirala njenu posadu, prekinula sve veze Mostara sa garnizonima u dolini Neretve i Rame i ostavila jače snage prema Mostaru, orijentisala je 4. proletersku brigadu uzvodno Neretvom, prema Jablanici, koja je,

¹⁵ Instrukcijom »Vrhovne komande« od 23. februara 1943. upoznate su sve četničke starešine sa šifrom, po kojoj su Nemci označeni brojem 11, Italijani sa 22. ustaše sa 33, domobrani sa 44. a muslimani sa 55.

pored Rame, bila kočnica 3. udarnoj diviziji pri nastupanju od Prozora prema Konjicu, kao i snagama 2. divizije od Drežnice prema Konjicu.

Prema planu dejstva 2. divizije, 4. proleterska brigada dobila je zadatak da produži nastupanje uzvodno Neretvom i da uništi sve otporne tačke koje su obezbeđivale saobraćaj u dolini te reke, kao i sve objekte na ovoj saobraćajnici (putne i železničke mostove, tunele i dr.). Dolina Neretve od Drežnice prema Jablanici otežavala je nastupanje 4. brigadi, jer nije pružala nikakve uslove za razvoj u borbi. Pošto se tesnac Neretve nije mogao obići, brigada je orijentisana uglavnom na automobilski drum i železničku prugu, s kojih je iz marševske kolone prelazila u direktan napad na otporne tačke neprijatelja u dolini Neretve prema Jablanici, a njih je bilo uglavnom na železničkim stanicama: Gornja i Donja Grabovica, Prenj i Karaula.

Opšta karakteristika odbrane pomenutih otpornih tačaka je bila to što je bio razvijen sistem streljačkih zaklona, bunkera i skloništa izgrađenih u kamenu i od betona, sa posadom i naoružanjem. Sve otporne tačke u okviru železničkih stanica bile su sa Mostarom ili Jablanicom povezane telefonom, a neke i radio-stanicom (Prenj). Međutim, sve ove veze ostale su neiskorišćene od onog časa kada je Drežnica zauzeta i u njenom rejonu forsirana Neretva.

Pripreme 4. proleterske brigade za napad na pomenuta uporišta bile su kratke i jednostavne. Napad je izvršen noću, posle najnužnijeg izviđanja i blokiranja neprijatelja i kratke vatrene pripreme koja je imala više moralno nego materijalno dejstvo, iako ni ono nije bilo nezapaženo. To se odnosi naročito na vatru iz protivkolskih i automatskih oruđa kojom je direktnim pogocima uništavana posada neprijatelja po bunkerima. Bez jačeg otpora, 18. februara 1943. oslobođene su Donja i Gornja Grabovica. Nastupanje prema Grabovici bilo je vrlo teško i ograničeno na samu železničku prugu. Desno je usećeno korito Neretve, a levo strme stene hercegovačkog krša koje nisu dozvoljavale nastupanje širim frontom, sem kolonom po jedan i sporim podilaženjem Grabovici koja je bila organizovana za odbranu sa nekoliko streljačkih zaklona severno i južno od stanice.

Preko Neretve, na drugoj strani stanice Grabovica, nalazila se italijanska posada u utvrđenim kućama, zaklonima i bunkerima koja je zajedno sa posadom stanice Grabovica predstav-

ljala celinu i s njom bila povezana visećim mostom. Pojavom izviđačkih delova 1/4. crnogorske brigade prema stanici Grabovica posada stanice bila je iznenađena, ali joj je pošlo za rukom da se ukrca u oklopni voz i izvuče prema Jablanici, dok su Italijani na levoj obali ostali u svojim skloništima; nisu mogli koristiti viseći most, jer je bio pod vatrom zasede 1. bataljona 4. brigade. Pošto nije našla drugi izlaz, italijanska posada iz utvrđenja na levoj obali Neretve posle kraće borbe i pretrpljenih gubitaka predala se sa svom opremom i sredstvima za život. Sva postrojenja na železničkoj stanici Grabovica neprijatelj je ostavio neoštećena, ali ih je 1/4. brigade naknadno uništio, pa je stanica onesposobljena za duži period vremena.

U nastupanju prema Jablanici, 4. brigada je pod izuzetno teškim zemljišnim uslovima i čestim udarima italijanske avijacije sa Mostarskog aerodroma likvidirala sva italijanska uporišta na putu i železničkoj pruzi Mostar — Jablanica, podišla samoj Jablanici i počela pripreme za napad na ovo uporište. Pripreme su bile kratke i izvođene su uglavnom u toku podilaženja samoj Jablanici. Pored gubitaka što ih je neprijatelj pretrpeo u mrtvim, ranjenim i zarobljenim, 4. brigada je uništila dve železničke stanice i u njima tehnička postrojenja, počev od Donje Grabovice pa zaključno sa Jablanicom.

Napad na Jablanicu počeo je noću 20/21. februara, a izvodila ga je 4. proleterska brigada uz podršku brdske baterije koja je imala samo jedno oruđe sa neznatnim brojem granata. Objektu napada se podilazilo uz podršku ovog artiljerijskog oruđa sa VP južno od Jablanice koje je s vremena na vreme otvaralo vatru sa po nekoliko granata na neprijateljsku artiljeriju ispred kasarne (na platou iznad sela Jablanice). Pošto se posada spoljne odbrane Jablanice koju su razbili prednji delovi 4. brigade, delimično povukla u Jablanicu, brigada je još iste noći ovladala selom izuzev hotela u centru i kasarne na platou koju je branio 1/259. puka sa artiljerijom i minobacačima.

Odbrana kasarne i hotela bila je organizovana na brzu ruku i utvrđena na načelima odbrane kamenih zgrada u naseljenom mestu. U toku blokade Jablanice grupa od pet aviona, pošto je bombardovala naše položaje, bacila je pismo komandantu odbrane Jablanice, kojim ga komandant divizije iz Mostara hrabri da izdrži do dolaska pojačanja, jer »za vašu hrabrost otadžbina vam je zahvalna«. Ovo pismo je dospelo u ruke bo-

Ruševine stare austrijske tvrđave u Jablanici, iz koje su se branili Italijani — deo zaplenjenog materijala i opreme

raca 4. crnogorske brigade, a komandant Jablanice je za zlostavljanje nevinog i golorukog naroda iskusio zasluženu kaznu.

U toku borbi za oslobađanje Jablanice neprijatelj je pretrpeo osetne gubitke u ljudstvu i tehnici. U Jablanici i otpornim tačkama Karauli, Prenju izginuo je ili zarobljen 1/259. puka sa celom ratnom opremom. Od zaplenjene artiljerije naša divizijska baterija je popunjena sa još dva oruđa, tako da je sada imala tri topa sa dovoljno municije; dve zaplenjene haubice su uništene zbog slabih uslova za njenu dalju upotrebu preko Neretve.

Da bi se oslobodila prisustva 2. proleterске i 9. dalmatinske divizije koje su ugrožavale Mostar i rudnik u Širokom Brijegu (eksploitalisali su ga Nemci), komanda italijanskog VI korpusa je preduzela, u sadejstvu sa četnicima iz Hercegovine i Crne Gore, da naše divizije odbaci što dalje od Mostara. Na

intervenciju nemačkog oficira za vezu pri italijanskoj komandi u Mostaru, komandant jugoistoka general-pukovnik Ler odobrio je upotrebu nemačke avijacije za bombardovanje jedinica 2. proleterske i 9. dalmatinske divizije u neposrednoj blizini Mostara, pa je u ovom smislu naređeno italijanskim trupama da po predviđenom ključu održavaju vezu sa nemačkom avijacijom.¹⁷

U duhu ovih mera italijanska Vrhovna komanda obavestila je preko generala Ambrozija komandu VI korpusa da će Nemci preduzeti potrebne mere i intervenisati preko demarkacione linije sa svoje dve borbene grupe, kao i to da je već dato naređenje da se iz rejon Donji Vakuf prebaci jedna takva borbena grupa u rejon Sarajeva, odakle će se upotrebiti na pravcu Sarajevo — Konjic protiv Narodnooslobodilačke vojske u dolini Neretve i na taj način olakšati težak položaj italijanskih snaga na prostoru Mostar — Konjic. Koliko je položaj Italijana na užem području Mostara bio težak može se zaključiti iz daljih reči generala Ambrozija koji upozorava komandanta VI korpusa da, pored četnika Draže Mihailovića, angažuje i ostale snage sa teritorije korpusa u dolini Neretve.

Po ovlašćenju Draže Mihailovića, četničkim snagama na Neretvi komandovao je major bivše jugoslovenske vojske Zaharije Ostojić zvan Branko. Četničke snage, angažovane na Neretvi, imale su mešoviti sastav: ili su bile samo od četnika, ili su bile ojačane specijalnim italijanskim (mitraljeskim, minobacačkim ili artiljerijskim) jedinicama. Pre upotrebe crnogorskih četnika na Neretvi, guverner Crne Gore Pircio Biroli, u duhu direktive italijanske Vrhovne komande i komande Slovenija — Dalmacija, preduzeo je niz mera u pogledu materijalnog obezbeđenja četnika u bici na Neretvi. U izveštaju, upućenom radio-telegrafskim putem komandi Slovenija — Dalmacija od 18. februara general Pircio Biroli javlja:

»Poznate crnogorske formacije koje polaze, broje 4.000 ljudi od kojih 2.000 naoružano jugoslovenskim puškama »mauzer« kalibra 7,9 i 500 naoružanih italijanskim puškama.

Molim tu intendanturu da naredi izdavanje još 1.500 pušaka, 50 mitraljeza i 10 bacača od 81 mm sa odgovarajućom municijom.

Potrebno je takođe pripremiti i snabdevanje municijom za 2.500 pušaka koje su već raspodeljene.

¹⁷ Zbornik, tom IV, knj. 10. dok. br. 242.

Ukazujem »Superslodi«, osim toga, na potrebu artiljerijske potpore, čija intervencija osetno utiče na borbenu sposobnost nacionalističkih formacija.

Potrebno je dalje pobrinuti se za trebovanje materijala radi dodeljivanja signalnih pištolja, platna za signalizaciju, 20 serija topografskih karata 1 : 100.000 operativne zone.

Kuhinjski materijal koji će od strane te intendanture biti liferovan zajedno sa onim koji je određen od strane komande trupa Crne Gore, dovoljan je za potrebe tih formacija. Potrebno je međutim da intendantura »Superslode« pošalje i 2.000 vojničkih porcija i 3.000 čuturica, pošto trupe Crne Gore ne raspolazu tim materijalom.

Crnogorski nacionalisti polaze sa po jednim pokrivačem i sa po jednim šatorskim krilom za svakog čoveka i najpotrebijim sanitetskim materijalom.

Formacije ne raspolazu transportnim sredstvima i nemaju, kao posledica izuzetno teških prilika, potrebni kuhinjski materijal.

Potrebno je zbog toga obezbediti u Jablanici stvaranje baze za snabdevanje životnim namirnicama, drvima, municijom i pobrinuti se za transportna sredstva u odnosu prema projektovanim operacijama.

Očekujem odobrenje pre započinjanja pokreta da bi se izbegla kriza u snabdevanju.

General Pircio Birolini¹⁸

U ovako teškoj i složenoj situaciji, Vrhovni štab NOV i POJ doneo je odluku da se, pre izvršenja protivudara na pravcu Prozor — Gornji Vakuf, poruše svi mostovi na Neretvi od Rame do zaključno Karaule, jer su svi prelazi nizvodno već bili uništeni. Neretva je predstavljala vrlo ozbiljnu prepreku pozadini našm glavnih snaga na pravcu Prozor — Gornji Vakuf. Rušenjem mostova ona je postala još ozbiljnija prepreka. Čini mi se da je i ovde naša obaveštajna služba podbacila u oceni jačine i sastava neprijatelja na levoj obali Neretve. Po svemu sudeći, smatralo se da levu obalu Neretve brane jake nemačko-ustaške i italijat.-kočetničke snage kojima je trebalo usporiti nastupanje ka pozadini onih naših snaga koje vrše protivudar. Pored naših snaga na Neretvi koje su obezbeđivale pozadinu glavnine operativne grupe kod Prozora, kao mera sigurnosti preduzeto

¹⁸ Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, knjiga I, str. 333, Beograd 1945. godine.

je i rušenje mostova na Neretvi. To, a ne taktička varka, bio je po mom mišljenju razlog naređenja vrhovnog komandanta da se poruši i železnički most kod Jablanice.¹⁹

NAS PROTIVUDAR I PRELAZAK PREKO NERETVE

U vezi sa protivudarom kod Gornjeg Vakufa, 2. proleterska divizija koncentrisana je, u okviru opšteg manevra operativne grupe, za sprečavanje neprijateljskog prodora prema Prozorskoj kotlini u kojoj se nalazila bolnica sa ranjenicima, izložena eventualnom napadu Nemaca, ustaša i domobrana sa pravca Bugojno — Gornji Vakuf, a od pravca Mostara — Italijana i četnika.

Situacija operativne grupe sa ranjenicima pogoršavala se iz dana u dan. Neprijatelj je iz operativnog okruženja počeo prelaziti u taktičko stezanje. Broj ranjenih boraca stalno se povećavao. Opšta ofanziva četnika protiv naših snaga u dolini Neretve zamišljena je da se izvede u tri naporedne kolone i to:

1. *desna kolona*, sa linije: Zlatar — Gođevac — Bjelašnica — Veliko brdo, napada opštim pravcem: Gođevac — Crni vrh — Rečice — Jablanica;

2. *srednja kolona*, sa linije: Harač (2019) — Planinica (1623) — Bukovi breg — Grabovčići — Dolovi — s. Ravne — Bijela — Mandić, napada pravcem: Dolovi — Zabrđe — Kup — Glogovo — Grabovica, sa zonom širenja: leva obala Neretve i leva granica desne kolone;

3. *leva kolona*, sa linije: Vilenjak — Tomina kosa — Dobra draga — s. Goranci, napada pravcem: s. Goranci — Golo brdo — s. Vrđi — s. Drežnica.

Prema 2. proleterskoj diviziji orijentisane su snage srednje i leve kolone neprijatelja i to: srednja u čijem su sastavu bile Nevesinjska i Kombinovana brigada, a leva, u čijem je sastavu bila Nikšićka brigada. Početak napada predviđen je za 27. februar posle artiljerijske i avio-pripreme i to: *srednja kolona* napada u tri potkolone: u desnoj, Nevesinjska brigada, pravcem: Planinica — Osredak — Zelena glava na 2. proletersku brigadu, isturajući jednu četu na Veliki Prenj kao stalnu pobočnicu za vezu sa četničkim snagama orijentisanim prema Jablanici; srednja potkolona, jačine jedan bataljon, pravcem: Dolovi —

¹⁹ U našoj vojnoj literaturi postoji mišljenje da je Vrhovni štab NOV i POJ, rušenjem mostova na Neretvi, izvršio operativno maskiranje. Ovakvo mišljenje teško se može održati.

Obotine (627) — Kup — Varda — Donja Grabovica, sadejstvujući desnoj i levoj potkoloni; u levoj je Kombinovana brigada, pravcem: Lucina — s. Jasenjani — s. Gornje Selo — Krecelj, sadejstvujući srednjoj potkoloni za uništenje partizanskih snaga u rejonu s. Jasenjani — s. Gornje Selo, a zatim da produži nastupanje uzvodno Neretvom, održavajući vezu sa srednjom potkolonom srednje kolone i levom kolonom na desnoj obali Neretve; rezerva, nepoznate jačine i sastava, kretala bi se na levom krilu, pozadi desne potkolone, spremna za dejstvo po naređenju komandanta kolone, gde to bude situacija nalagala.

Početak napada srednje kolone predviđen je za 8.30 časova.

Leva kolona, crnogorski četnici na desnoj obali Neretve takođe sa rasporedom u tri potkolone: desna, jačine oko 400 boraca, 2 bacača, 3 mitraljeza i 15 puškomitraljeza, na odseku: Pometenik — Papratnik; srednja, jačine 400 boraca sa 8 puškomitraljeza, na odseku: Papratnik — Tetrnjača (zaključno); leva, jačine oko 350 boraca sa 2 bacača, 2 mitraljeza i puškomitraljeza, na odseku: Tetrnjača — Umac (zaključno) — rezerva, jačine oko 500 četnika sa 6 bacača i 12 puškomitraljeza, na prostoru Marjanova — Bobukva; pobočnica, jačine oko 300 četnika, sa 2 bacača i 6 puškomitraljeza, postavlja se u rejon k. 842.

Dok su četničkim snagama na pravcu Mostar — Konjic podrobno davane direktive, onima sa prostora Konjic — s. Bijela naređeno je da zatvore prelaze istočno od Neretve, preko Prenja i na taj način sadejstvuju u uništavanju snaga 2. proleterske divizije u rejonu: s. Ravne — s. Jasenjani — s. Grabovčići.

Napad Italijana i četnika počeo je utvrđenog dana 27. februara, posle artiljerijske i avio-pripreme koja je trajala od 6 do 8.30 časova. Po vremenu njenog trajanja, kao da se radilo 0 napadu na utvrđene položaje jedinica 2. proleterske divizije, pa i major Radulović obaveštava »čika-Branka« (majora Ostojića) depešom br. 282 od 27. februara 1943. u 22.30 časova, gde između ostalog kaže:

»Artiljerijska i avio-priprema bila je savršena. Napad pešadije slab i očajan. Borbe tako reći nije ni bilo. Kolone nisu postigle dnevni cilj. Slabo radi leva kolona, potpuno podbacila 1 srednja. Srednja nije prešla Beli potok... Napad Bajin lepo pripremljen i zamišljen ali slabo izveden«.

Dakle, dosta je utrošeno artiljerijske municije ali bez uspeha, pa i tzv. vojvoda Dobrosav Jevđević, svojom depešom br. 287. od 27. februara u 18.15 časova, obaveštava »čika-Branka« o neuspehu i kaže:

»Da naše snage od oko 5.000 ljudi sa 18 topova i 18 bacača, protiv 500 partizana i nekoliko automatskih oruđa, danas nisu ni koraka napredovale... Oprostite, meni se čini da su Bajovi više ararzeri (frazeri — Prim. J. V.) nego borci, jer imaju preko 100 oficira i podoficira aktivnih ...«

Dugo zadržavanje naših ranjenika na jednom mestu i svakodnevno bombardovanje od jutra do mraka stvorili su probleme psihološke prirode. Uopšte uzev, položaj je bio težak, ako ne i kritičan. Dok je neprijatelj nastupao jačim snagama i tehnikom, podržavan preko celog dana od artiljerije i avijacije, sa pravca od Bugojna i Gornjeg Vakufa, s druge strane se isprečila Neretva (kanjonska i bez prilaznih puteva i prelaza), koju je trebalo prvo taktički, a zatim tehnički savladati i nastupati prema Drini.

PROTIVUDAR KOD GORNJEG VAKUFA

Vrhovno komandovanje na čelu sa drugom Titom, donelo je odluku za ofanzivna dejstva glavnim snagama na pravcu Prozor — Gornji Vakuf u cilju razbijanja i uništenja neprijatelja na prostoru Gornji Vakuf i stvaranja povoljnijih uslova za izlazak iz ovako teške situacije. Pre početka protivudara, raspored 2. proleterske divizije bio je sledeći:

2. proleterska brigada je usiljenim maršem 2. marta ujutro stigla u Jablanicu, odakle je produžila marševanje delom peške, a delom se prevezla kamionima do rejonu Prozora, spremna da se nakon upoznavanja sa situacijom i prijema zadatka angažuje prema Gornjem Vakufu u duhu naređenja Vrhovnog štaba.

4. proleterska brigada je u toku 2. marta, od ranih jutarnjih časova bila na maršu prema s. Draževu, za odbranu bolnica sa ranjenicima od nemačkog prodora iz doline Vrbasa, sa pravca KobiJn — Karaulica — Viliča gumno.

2. dalmatinska brigada, raspoređena u širem rejonu Jablanice, osmatra i zatvara pravce koji izvode dolinom Neretve od Konjica i Mostara prema Jablanici.

Na pravcima Imotski — Ljubuški i Imotski — Mostar, sa kraćim prekidom, 9. dalmatinska divizija je u drugoj polovini

februara vodila izviđačko-zaštitničke borbe. Na pravcu Imotski — Ljubuški neprijatelj, jačine sedam satnija, držao je glavnim snagama položaje: pl. Ljubeć — s. Tihaljina — pl. Malić sa prednjim delovima na liniji: s. Puteševica — s. Peć Mlinovi — s. Mala Ploča — s. Ružići. Na pravcu Imotski — Mostar neprijatelj je imao glavne snage kod Širokog Brijega, sa prednjim delovima na liniji Kočerina — Crne Lokve.

Prema odluci štaba 9. dalmatinske divizije, njene glavne snage (dve brigade bez jednog bataljona) usmerene su na pravac Imotski — Ljubuški, dok je sa jednim bataljonom 3. brigade zatvaran i osmatran pravac Mostar — Imotski.

U borbama od 21. do 24. februara, 3. i 4. brigada 9. divizije zauzele su Ljubeć i Malić i te su položaje držale sve do početka operacija Italijana dolinom Tihaljine od Ljubuškog. Pod pritiskom nadmoćnijih snaga neprijatelja, a naročito zbog jake vatre artiljerije i avijacije, jedinice 9. divizije povukle su se na liniju: Glavica — Otarište — Kelavići, držeći u svojim rukama i vrh pl. Ljubeć.

Bez teškog naoružanja i municije, položaj 9. divizije bio je otežan, jer su neke brigade (3. i 4) pretrpele osetne gubitke. Možda je bilo uslova da se deo teškog naoružanja iz 2. proleterske divizije da 9. dalmatinskoj diviziji, što bi pomoglo Dalmatincima da koliko-toliko povećaju udarnu i vatrenu snagu divizije, a snaga manevra 2. proleterske divizije ne bi time izgubila. Prema podacima obaveštajne službe sa terena, neprijatelj se pripremao sa nekoliko pravaca za napad na slobodnu teritoriju Imotskog: sa područja Makarska — Podgora, od Sinja preko Vagnja za Livno i od Trilja preko Aržana. Napad na slobodnu teritoriju 9. divizije imao je svakako odraza na položaj 2. divizije u dolini Neretve koji je postajao sve osetljiviji; 9. divizija nije se mogla uspešno odupreti jačim snagama neprijatelja, podržanog mnogobrojnom tehnikom sa zemlje i iz vazduha.

9. dalmatinska divizija imala je značaj za operativnu grupu divizija u celini, a za 2. proletersku diviziju posebno. Ona je, komplikovanjem situacije u dolini Rame i u laktu Neretve, dobila još veći značaj za zatvaranje pravaca koji iz donjeg toka Neretve izvode prema Konjicu. Ovi su razlozi nalagali šire ispomaganje 9. dalmatinske divizije.

Napredovanje nemačke 718. divizije prema Konjicu i Jablanici i prodor borbene grupe »Anaker« sa pravca Sarajeva u Konjic i dalje napredovanje ka Jablanici. kao i jednovremeno nastupanje nemačke 717. divizije sa borbenom grupom »Fogel« i 5. ustaškom brigadom na pravcu Gornji Vakuf — Prozor, odnosno pravcem: Kobilica — Karaulica — Vilića gumno ka našoj bolnici sa ranjenicima, ukazali su na nameru Nemaca da u sadejstvu sa italijansko-četničkim snagama sa pravca Mostar — Jablanica pređu konačno na uništenje naših snaga u dolini Rame i Neretve. Da bi se sprečila ta namera neprijatelja, drug Tito je 28. februara doneo odluku da se sa osnovnim snagama izvrši protivudar pravcem Prozor — Gornji Vakuf, da se razbiju nemačko-ustaške snage i odbace dolinom Vrbasa u pravcu Bugojna, obezbeđujući se istovremeno od Mostara i Konjica, a zatim da se forsira Neretva na odseku Konjic — Jablanica.

Nemci su u operaciji nazvanoj »Vajs II« nameravali da jednovremeno unište našu operativnu grupu i ranjenike u dolini Rame i Neretve. Ali taj plan nisu realizovali. Oni su izgubili bitku u borbama na Vilića gumnu, a potom kod Gornjeg Vakufa. Nemcima je bilo mnogo stalo da se primaknu ranjenicima, da ih masakriraju i potpuno unište. Ovakvim aktom oni nisu mislili da rešavaju određen vojnički problem koji bi bio prepreka na putu njihovog daljeg nastupanja, koliko da se varvarskim metodom nehumano obračunaju sa ranjenicima, kako bi na taj način moralno pokobile ostale partizanske borbe u stroju i otupeli njihovu borbenu i revolucionarnu snagu, sa opomenom da slična sudbina i njih čeka.

Posle prodora Nemaca od Karaule i s. Pidriša u pravcu Vilića gumna, upotrebljena je 4. crnogorska proleterska brigada sa zadatkom da u sadejstvu sa dva bataljona 3. krajiške brigade, koji su do tada vodili neravnu borbu sa Nemcima i pokazali veliku hrabrost i izdržljivost, po svaku cenu zadrže dalje nastupanje Nemaca preko Vilića gumna u pravcu Prozorske kotline, a zatim da ih napadnu, unište ili odbace ka s. Voljice. U susretnoj borbi na Vilića gumnu, posle nekoliko obostranih juriša, 4. proleterska brigada je sa Krajišnicima zaustavila Nemce na Vilića gumnu, nanela im osetne gubitke, odbacila ih preko Karaulice, sa dva bataljona 3. krajiške brigade izbila na pl. Kobilu sjurila Nemce u pravcu s. Voljice i dalje prema dolini Vrbasa.

Vrhovni štab NOV i POJ izdao je zapovest za protivudar 3. marta u 4 časa, usmeravajući osnovne snage grupe divizija na neprijatelja u širem rejonu Gornjeg Vakufa.²⁰

²⁰ Arh. VII, br. reg. 36, 1 A, k. 7.

U ovom manevru, 2. proleterska divizija (bez 2. dalmatinske brigade), ojačana 7. banijskom brigadom i sa dva bataljona 3. krajiške, obrazovala je srednju grupu i sa odseka Vilića gumno — s. Pidriš napadala pravcem: Vilića gumno — Kobila — s. Podovi — s. Paloč sa zadatkom da u sadejstvu sa desnom napadnom grupom odbaci neprijatelja ka Bugojnu.

U borbama koje su se vodile na pravcima s. Pidriš — Gornji Vakuf i Vilića gumno — Kobila — s. Voljice, uz podršku tenkovske čete Vrhovnog štaba i artiljerije sa VP Makljenja, srednja grupa je u sadejstvu sa 1. dalmatinskom i 3. krajiškom brigadom, po cenu teških gubitaka, razbila odbranu neprijatelja na pravcu s. Pidriš — s. Mačkovac — Gornji Vakuf. Neprijatelj se uz osetne gubitke i pod zaštitom tenkova i avijacije povukao prema Bugojnu.

DRUGO FORSIRANJE NERETVE

Pojava naše tenkovske čete u rejonu s. Pidriša u borbenom poretku 2. proleterske brigade iznenadila je Nemce. Prvo su mislili da se radi o njihovim tenkovima, ali kada su osetili vatru tenkova uhvatila ih je panika. Podrškom tenkova i artiljerije, 2. brigada je produžila napad na položaje u visini s. Mačkovca, sa kojih su se Nemci u neredu povukli prema Gornjem Vakufu, a istovremeno su se povlačili i na pravcima napada desne i leve napadne grupe u pravcu Bugojna.

Posle uspešnog protivudara na pravcu Prozor — Gornji Vakuf počelo je brzo izvlačenje jedinica prema Neretvi u cilju njenog forsiranja. Vrhovni štab je brzo reagovao sa potrebnim direktivama da se Neretva što pre forsira na odseku Jablanice sa sledećim rasporedom jedinica:

Prva proleterska divizija (bez 1. brigade) određena je u zaštitnicu glavnih snaga, sa zadatkom da zatvara i najodsudnije brani pravac: Gornji Vakuf — Prozor — Jablanica, stvarajući vreme glavnini snaga i bolnici sa ranjenicima da forsiraju Neretvu kod Jablanice. Pri ovome se imalo u vidu korišćenje svih vrsta prepreka kombinujući ih sa zasedama na odgovarajućim mestima. Nakon prelaska glavnih snaga preko Neretve, 1. divizija obrazuje opštu zaštitnicu, sa zadatkom da obezbedi nesmetano kretanje ranjenika.

Druga proleterska divizija, ojačana 1. proleterskom brigadom, dobila je zadatak da forsira Neretvu na odseku Jablanice, razbije i uništi četničke i italijanske snage na levoj obali

Neretve, obezbedi potreban mostobran, a zatim produži nastupanje pravcem Boračko Jezero— Glavatičevo — Kalinovik.

Treća udarna divizija dobila je zadatak da zatvara pravac Ostrožac — Jablanica i ne dozvoli prodor snagama nemačke 718. divizije preko Ostrošca, a po prebacivanju 2. proleterske divizije da delom snaga forsira Neretvu kod Ostrošca i obezbedi ovaj levi bok sa pravca Konjica. Zbog osetljivosti pravca od Konjica, drug Tito je izričito naredio da se na tom pravcu za prvo vreme angažuju 1. proleterska brigada i dva bataljona iz 2. proleterske brigade.

Sedma banijska divizija dobila je zadatak da se prebaci preko Neretve na odseku Glogošnica — Gornja Bijela, zatvori pravce koji izvode preko Prenja, obezbeđujući desni bok glavnih snaga na pravcu Jablanica — Konjic — Borci.

Deveta dalmatinska divizija dobila je naređenje da se što pre prebaci preko Cvrsnice — u dolinu reke Doljanke, uništi četničke snage na tom pravcu i obezbedi desni bok glavnih snaga sa pravca Mostar — Jablanica.

U vreme priprema operativne grupe za protivudar u pravcu Gornjeg Vakufa, Italijani, ustaše i četnici su početkom marta otpočeli ofanzivu od Trilja i potisli 4. dalmatinsku brigadu sa pl. Ljubeć. U to vreme je 369. legionarska divizija zauzela Livno, čime je slobodna teritorija 9. divizije bila ozbiljno ugrožena i od Trilja i od Livna. Nemajući potrebne snage da održi svoj operativni prostor, ona se po sugestiji Vrhovnog štaba NOV i POJ pod borbom povlačila pravcem: Imotski — Posušje — s. Rakitno — Prozor.

Vodeći borbe sa četnicima po obroncima Cvrsnice, Ljubuše i pl. Plasa, 9. divizija je izbila na prostor: D. Jablanica, severni ogranci pl. Plasa, dolina Doljanke i tu pristupila izvršenju postavljenog zadatka — obezbeđenja rejonu Jablanice od Mostara i dolinom Doljanke. Posle prelaska naših snaga preko Neretve kod Jablanice, 9. dalmatinska divizija dobila je zadatak od Vrhovnog štaba da organizuje prenos ranjenika pravcem Boračko jezero — s. Glavatičevo. Nešto kasnije, pošto je 7. banijska divizija primila obezbeđenje ranjenika, 9. divizija je orijentisana u pravcu Nevesinja sadejstvujući u oslobađanju ovog mesta 3. udarnoj diviziji.

Zbog koncentracije osnovnih snaga i bolnica sa ranjenicima na užem prostoru Jablanice i opasnosti sa pravaca koji izvode ka Jablanici, Vrhovni štab je težio da forsiranje Neretve počne još 5. marta 1943. Međutim, pošto još nisu bile izvršene

potrebne pripreme i stvoreni uslovi za podizanje i osposobljavanje mosta u Jablanici, u vezi sa izveštajem komandanta 2. dalmatinske brigade odgođen je početak forsiranja Neretve za 6. mart, do kog vremena su se prikupili i potrebni podaci o neprijatelju na levoj obali Neretve.

Neposredno na levoj obali Neretve od Konjica do Jablanice i nizvodno od ovog mesta, odbranu na Neretvi organizovali su uglavnom četnici, potpomognuti od Italijana. Položaje na levoj obali četnici su poseli linijski i slabijim snagama, dok su glavne snage držali u dubini, na ograncima Prenja. Odbranu na Neretvi podržavala je italijanska artiljerija sa VP severoistočno od Konjica i avijacija koja je od svitanja do mraka bombardovala prelaze Neretve i mesto prelaza u Jablanici.

Četnici su bili mobilisani sa teritorije: Crne Gore, Sandžaka, Hercegovine i istočne Bosne. U široj zoni Mostara, Nevesinja, Kalinovika i Konjica, jačina četničkih snaga se kretala od 12.000 do 15.000 formiranih u brigade, bataljone i čete. A kako je tekla mobilizacija četnika potvrđuje i ovo pismo Baja Stanišića.²¹

»Gospodinu armijskom generalu Draži Mihailoviću, Ministru vojske, mornarice i vazduhoplovstva.

Položaj

Gospodine Ministre, Prema vašem naređenju, sa teritorije moga reona, sa jednom neverovatnom brzinom, sakupio sam i doveo u Mostar oko 2.200 Crnogoraca, cvet žive ljudske snage onoga kraja. Elan i oduševljenje svih koji su sa mnom pošli, kao i onih koji su ih poslali i ispratili prevazišao je sve ono što sam do danas kao vojnik i ratnik video. Sa bolom u srcu njihovi dragi su ih šiljali da priteknu u pomoć braći u Herceg-Bosni, u borbi protiv komunista ...

Komandant, pukovnik,
Bajo Stanišić, s. r.«

Snabdevanje četnika naoružanjem, municijom, hranom, novcem i ostalim potrebama obezbeđivala je italijanska komanda, preko delegata »vrhovne komande vojske u otadžbini«, vojvode Dobrosava Jevđevića, koji je bio pri štabu italijanske armije na Sušaku.

²¹ Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, knjiga I, str. 115, Beograd 1945. godine.

2. proleterska divizija je otpočela forsiranje Neretve noću 6/7. marta 1943. preko porušenog železničkog mosta na odseku Jablanice. U prvom ešelonu bila je 2. dalmatinska brigada koja je dobila zadatak da po forsiranju razbije neprijatelja na levoj obali Neretve i obrazuje mostobran za prelazak ostalih jedinica, kao i da stvori uslove Inženjerskoj četi Vrhovnog štaba za podizanje mosta radi prelaska bolnice sa ranjenicima i ostalih ustanova. Zaštitu forsiranja Neretve od Konjica vršila je 3. udarna divizija. Haubički divizion Vrhovnog štaba je za vreme forsiranja Neretve bio pridodat 2. proleterskoj diviziji i sa delom snaga 2. dalmatinske brigade raspoređen je na samoj obali, po grupama i to: jedna baterija u rejonu Rame, a dve u rejonu Jablanice gde se nalazio i štab Haubičkog divizona.

Prvi je počeo forsiranje 3. bataljon 2. dalmatinske brigade. Zadatak mu je bio da likvidira posadu neprijatelja na suprotnoj obali i tako obezbedi uži mostobran za prelazak ostalih snaga brigade i izgradnju novog, na mesto starog porušenog železničkog mosta. Prva borbena grupa ovog bataljona kojom je komandovao desetar Stevo Opačić, uspuzala se uz hladnu gvozdenu konstrukciju, podišla četničkom položaju, bacila bombe među četnike koji su, ostavivši trojicu mrtvih i uz kuknjavu ranjenih, iznenađeni napustili položaj i pobjegli u noć.

Prelaskom prvih borbenih grupa na levu obalu Neretve stvoreni su potrebni uslovi Inženjerskoj četi Vrhovnog štaba da počne sa izgradnjom za prelazak ranjenika i ostalih jedinica i ustanova. Za forsiranje Neretve i izgradnju prelaza na odseku Jablanice iskorišćeni su konstrukcija porušenog mosta i mesna sredstva: železničke šine, telefonski stubovi, žica, daske, ekseri i dr. koja je prikupila Inženjerska četa u Jablanici i prebacila na gradilište kod samog mosta. Radovima na izgradnji prelaza rukovodio je inženjer Vladimir Smirnov Voloda.

Po prelasku prvih delova 2. dalmatinske brigade inženjerci su pristupili izgradnji improvizovanog mosta, kao i prilaznih i izlaznih puteva iz doline Neretve, a to im je otežavalo nedostatak tehnike. Radovi su izvođeni pri neprekidnom dejstvu neprijatelja sa zemlje i iz vazduha, ali to nije obeshrabrilo Inženjersku četvu da i u takvim uslovima izvrši zadatak u rekordnom vremenu. Oborena konstrukcija starog mosta ostala je jednim krajem koso naslonjena na levu obalu Neretve, a

drugim u samoj reci. Taj deo u reci je poslužio da se na njemu pričvrste telefonski stubovi, a na ove su kasnije pričvršćene daske u vidu patosa, kojima je, pored vojske, ranjenika i komore mogla da pređe čak i artiljerija manjeg kalibra.

2. proleterska divizija je ovim dva puta forsirala Neretvu (prvi put 16/17. februara kod Drežnice), čime je zabeležila značajna iskustva sa gledišta brzine forsiranja, bez savremene tehnike, a uz široko korišćenje mesnih sredstava.

Posle proboja četničkih položaja na levoj obali Neretve i razbijanja »brigada« Lukačevića, Kosalovića, Bojovića i Ružića koje su u panici odstupile u pravcu Glavatičeva, vrhovna komanda četnika je naredila da se četnički komandant Vidačić prebaci sa svojom grupom preko Nevesinja i Kule u rejon s. Bijeje, a major Vesković iz Bijelog Polja, preko Prenja u rejon s. Borci, ne bi li se zaustavilo nadiranje partizanskih snaga u pravcu Kalinovika. Međutim, major Vesković nije ni pošao na ovaj zadatak, izgovarajući se da mu vojska nije »obučena i nahranjena«.

U toku 8. marta prešla je preko Neretve 4. crnogorska brigada i posle odbacivanja četnika prema s. Čelebiću zaposela položaj Krstac — Javorik sa zadatkom da obezbedi mostobran od protivnapada neprijatelja sa pravca koji izvodi od s. Lisičića i s. Čelebića prema Javoriku i Idbaru. Istog dana prešla je Neretvu i 1. proleterska brigada koja je naređenjem Vrhovnog štaba od 7. marta privremeno stavljena pod komandu 2. proleterske divizije i postavljena na prostor s. Bunari — s. Zekić — s. Idbar, sa zadatkom: da zatvori pravce koji izvode od s. Čelebića, s. Orahovice i Konjica; da razbije neprijatelja koji drži položaje na liniji s. Čelebić — s. Orahovica i neutrališe njegovu artiljeriju kod s. Čelebića. Prelaskom 1. proleterske brigade preko Neretve 8. marta, prešla je cela 2. proleterska divizija na levu obalu, dok su na desnoj ostale još Haubički divizion i Tenkovska četa, kao pridodate jedinice 2. diviziji za podršku na odseku Jablanice.

PREMA DRINI

Posle forsiranja Neretve, pred naše glavne snage i ranjenike isprečila se Drina, opet jedna od vrlo ozbiljnih prepreka. Iako su glavne četničke snage pretrpele na Neretvi potpun politički i vojnički poraz, naše su snage produžile nastupanje međurečjem Neretva — Drina, goneći pred sobom ostatke raz-

bijenih četnika sa Neretve. Nastupalo se na širokom frontu, da bi se što pre izbilo u širi prostor Nevesinjskog polja na Kalinovачke visoravni. Ovo su diktirali ne samo operativni obziri nego i postojeći problemi u vezi sa smeštajem, i ishranom hiljada ranjenika i bolesnika. Prostor između Neretve i Drine morali smo savladati sopstvenim snagama i pored mnogih prepreka.

2. proleterska divizija je posle razbijanja četnika na levoj obali Neretve obrazovala mostobran na liniji: Jablanica — s. Krstac — s. Javorik — s. Bunari — s. Idbar — pl. Ljubina — s. Vihidi — s. Memeja i uz pomoć Inžinjerijske čete Vrhovnog štaba stvorila potrebne uslove da 9. marta otpočne prelazak ranjenika. Nakon toga je dobila zadatak da kao prethodnica grupe divizija nastupa pravcem: Boračko Jezero — s. Glavatičevo — Kalinovik i uništi ostatke neprijatelja na tom pravcu. Pomoćne snage grupe divizija nastupale su pravcem: Jablanica — Nevesinje — Gacko. Razbijene četničke brigade u mostobranu nisu se mogle više prikupiti niti srediti za pružanje ozbiljnijeg otpora. One više nisu predstavljale neku organizovanu vojsku ni po unutrašnjoj organizaciji ni po spoljnom izgledu. Razbijena rulja bežala je neznanu kud, a za njom su trčali oficiri Draže Mihailovića da je povrate na položaje.²²

Neprijatelj je u ovim borbama imao preko 130 mrtvih i ranjenih i 105 zarobljenih četnika; zaplenjeno je — 63 puške sa oko 8.000 metaka i 1 teški minobacač sa neznatnim brojem granata.²³

Da bi stabilizovala front i zaustavila partizanske snage na pravcu Jablanica — Boračko jezero, četnička vrhovna komanda je naredila pregrupisanje snaga i to: da se major Vesković pokrene sa svojom četničkom grupom 10. marta iz s. Bijelo Polje (sev. od Mostara), najpogodnijim pravcem preko Prenja do na prostor s. Borci — s. Gornja Bijela, gde će pod svoju komandu primiti tzv. Durmitorski korpus i da zajedno sa Vojom Lukačevićem pripremi protivnapad na snage 2. divizije u mostobranu, pravcem: pl. Ljubina — s. Dobrigošće — Jablanica; major Baćović da vrši dalju mobilizaciju Hercegovaca, da ih prikupi i do daljeg naređenja drži na prostoru s. Bijelo Polje; njihova je upotreba predviđena na pravcu s. Bijelo Polje —

²² Arh. VII JNA, arh. neprijatelj, jedinica reg. br. 128/2, K. D. M-III

²³ Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. 43, iz izveštaja 2. proleterske divizije o borbama sa četnicima.

Gornje Zimlje — Glavatičevo u desni bok 2. divizije koja nastupa uzvodno Neretvom prema Kalinoviku; Dobrosav Jevđević da preko Italijana obezbedi za sve trupe potrebnu hranu, oružje, municiju i transportna sredstva za prebacivanje 3.000—5.000 četnika Pavia Durišića koji treba da se prebace iz Kolašina u Mostar. Do dolaska Pavia Durišića — naređuje dalje četnička komanda — mora se po svaku cenu držati linija položaja: pl. Ljubina — Crni vrh (k. 1037) — Gola gl. (k. 1661) — Veliki Prenj (k. 1916) — Bjelašnica (k. 1745) — Ploča (k. 1655). Prema mišljenju četničke vrhovne komande, pomenuti položaji su toliko jaki, a posednuti sa snagama od oko 11.000 ljudi, da se mogu braniti od »*celog sveta*« (podvukao J. V.). Podvlači se nužnost blagovremenog snabdevanja četničkih snaga hranom i municijom i to vazдушnim putem onih u rejonu Konjica i s. Borci, uključujući i snabdevanje komorom od Nevesinja ili Kalinovika preko s. Glavatičeva u pravcu s. Borci.

Međutim, pomenuta linija položaja o kojoj govori četnička vrhovna komanda, nije došla do izražaja, jer je četničke snage nisu ni posedale, a još manje su vršile protivnapade. Zamisljeni manevar četnika omela je 2. proleterska divizija koja je energičnim radom kao prethodnica grupe divizija na pravcu Boračko jezero — Kalinovik brzo lomila svaki otpor četnika, ne dajući im ni vremena ni mogućnosti da se srede i pruže neki ozbiljniji otpor sve do Kalinovika. Kombinacije četničke »vrhovne komande« nisu imale materijalnu osnovu s koje bi pošla na realizovanje svojih planova. U gotovo svim njihovim proračunima bilo je osnovno da se preduzmu »sve mere«, a koje, o tome nema ni reči; da se unište »boljševici«, kako, čime i kada, to redovno izostaje. Stalno se predviđaju opkoljavanja, uništenja, odsecanje i si. Međutim, sva ta četnička predviđanja redovno ostaju bez rezultata, a za neuspehe okrivljuju se niže starešine da nemaju smelosti, hrabrosti i inicijative, ili da su neodlučni u čišćenju svojih jedinica od »crvenih« elemenata koje treba čistiti kao »gubu iz torine«.

Ovu smušenost i zbrku u komandovanju »vojske u otadžbini« iskoristila je 2. proleterska divizija za brži manevar prema Glavatičevu i Kalinoviku. Zbog osetljivosti levog boka operativne grupe i bolnice sa ranjenicima, na pravcu Jablanica — Boračko jezero, štab 2. divizije je naredio štabu 1. proleterske brigade da odmah uputi jedan bataljon pravcem s. Javorik — Vis — s. Medasković, da se postavi na položajima s. Medasković — Pakleno (k. 661), poruži put u rejonu s. Meda-

sković i spreči svaki pokušaj prodora neprijatelja od Konjica ka s. Gornja Bijela i Boračkom jezeru.

U vezi sa opštom direktivom Vrhovnog štaba NOV i POJ, sve snage operativne grupe divizija na levoj obali Neretve ofanzivno dejstvuju u određenim pravcima. Opštu karakteristiku i situaciju na frontu odbrane četnika, 10. marta u 20.00 časova, opisuje major Radulović u svom izveštaju pod šifrom »800«:

»... partizani nastupaju u ogromnim masama, glavnom u s. Javoriku, a prethodnica u s. Gornja Bijela. Biće skoro Kalinovik ugrožen. Prebaci hitno snage iz Gacka u Kalinovik ... Andrija da zatvori pravac Konjic — Borci — Glavatičevo, na liniji: Oštra (k. 1055) — Stražine — Jezero — Grede«.

I pored dotadašnjih uspeha, operativna osetljivost naših snaga u dolini Neretve još je trajala; bolnica sa ranjenicima usporavala je tempo nastupanja naših osnovnih snaga, čime je i položaj operativne grupe u dolini Neretve i na ograncima Prenja bio nepovoljan. Konjic je bio na boku naših glavnih snaga i bolnice, a u rejonu Konjica nalazili su se vatreni položaji NERR artiljerije koja je mogla da nam oteža dalji pokret prema Kalinoviku. Pored artiljerije, u rejonu Konjica se nalazilo i nekoliko nemačkih tenkova iz grupe »Anaker« koji su mogli blagovremeno intervenisati u pravcu Gornje Bijeje ili Boračkog jezera. Oni bi nam kao ukopane vatrene tačke mogli otežati izvođenje manevra ka Kalinoviku. Relativno dobri putevi od Konjica prema Gornjoj Bijeloj i Boračkom jezeru mogli su poslužiti za brži manevar živom silom i tehnikom i da se za najkraće vreme nađe na jakim položajima: Bodilj (k. 818) — Tamara (k. 823) — pl. Ljubina — Lisina (k. 1340) — Bjelašnica (k. 1745); i Razorče (k. 1148) — Vis (k. 1152) — Siljevača — Ploča (k. 1655) koji se mogu uspešno braniti i relativno slabijim snagama.

Navedeni razlozi, a u prvom redu osetljivost našeg boka sa pravca Konjica, prisiljavali su 2. proletersku diviziju, da u duhu direktive vrhovnog komandanta što energičnije nastupa u pravcu Kalinovika i time obezbedi što brži i slobodniji pokret i manevar snaga operativne grupe sa bolnicom. Ni mi nismo na vreme ocenili vojno-politički značaj Konjica, kako sa gledišta daljeg plana i programa operativne grupe divizija, tako ni sa stanovišta i bezbednosti bolnice sa ogromnim brojem ranjenika i bolesnika. Potcenili smo pravac Sarajevo — Konjic, odakle je pretila najbrža intervencija neprijatelja u sliv Ne-

Stab 2. proleterske divizije na maršu prema Drini posle bitke na Neretvi

retve i Rame. Posebna greška je bila što nismo na vreme ocenili jačinu neprijatelja u Konjicu i odredili respektivne snage za napad na ovo uporište dok se još nije pripremilo za odbranu. Naše nedovoljne snage koje smo upućivali pojedinačno, neprijatelj je uspešno odbijao, a kad su mu prispela pojačanja od Sarajeva, više nismo ni mogli zauzeti Konjic.

Naš neuspeh u pogledu Konjica mogao je imati nedogledne posledice, kako u pogledu ranjenika, tako i u pogledu naše operacije u pravcu Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka. Usled iznenadne pojave 2. proleterske divizije kod Boračkog jezera, četnicima Baja Stanišića je naređeno da se po delovima prebacuju iz s. Drežnice u s. Bijelo Polje i time stvore potrebne rezerve u rejonima: s. Glavatičevo, HANSKO Polje i Bijelo Polje; da se četnički komandanti što pre prebace i to, pukovnik Bajo Stanišić u s. Kruševljane, major Radulović u Nevesinje, a major Petar Bačović u s. Bijelo Polje. U novonastaloj situaciji promenjena je marš-ruta četnicima iz Vasojevića. Sad je nare-

đeno da krenu pravcem: Nikšić — Gacko — Nevesinje — s. Glavatičevo, umesto ka Mostaru kako je prvobitno bilo planirano.

Zbog neprekidne opasnosti iz doline Neretve, naročito od Konjica, Vrhovni štab je naredio 2. proleterskoj i 3. udarnoj diviziji da što energičnije nastupaju u pravcu Kalinovika i Nevesinja, u cilju proširivanja operativnog prostora i stvaranja povoljnijih uslova za smeštaj i negu ranjenika i bolesnika.

2. proleterska divizija dobila je zadatak da što pre izbije na liniju: s. Grajsalići — s. Obalj — s. Ulog. Posle prvih sukoba sa prethodničkim delovima 2. divizije, četnici iz grupe Vidačića koji su posedali i branili položaje Vitoš — Lukavište, odstupili su preko s. Kule u pravcu Glavatičeva. Četničke snage, prikupljene u trouglu s. Čičevo — s. Glavatičevo — s. Banjdo, imale su zadatak da zatvore pravac s. Glavatičevo — Kalinovik i da upornom odbranom na pomenutom prostoru stvore potrebno vreme do pristizanja četnika iz Vašojevića. Za uništenje četnika na ovom prostoru, štab 2. proleterske divizije je naredio napadnim kolonama da što pre izbiju na liniju: s. Grajsalić — s. Obalj — s. Ulog.

Zamišljeni manevar 2. divizije ogledao se u organizovanju napadnih kolona koje treba da nastupaju prema određenim ciljevima, sadejstvujući jedna drugoj u cilju što bržeg i uspešnijeg izvršenja zadataka. Težište napada nalazilo se na pravcu srednje napadne kolone:²⁴

Desna napadna kolona (4. proleterska brigada sa minobacačkom četom od 6 oruđa) nastupa pravcem: s. Borci — s. Čičevo — s. Seljani — s. Vilišta — s. Uzrečje — s. Jezero — s. Ulog. S obzirom da desno nije bilo naših snaga, naređeno je da se kolona naročito obezbedi od pravca s. Kruševljani, a levo da održava tesnu vezu sa kolonom koja napada preko s. Zabrdana. Posle izbijanja kod s. Uloga, desna napadna kolona će se jednim bataljonom obezbediti od pravca Nevesinje — s. Ulog i Gacko — s. Ulog, posedajući položaje u rejonu Pandurice (k. 1322) koji su pružali povoljne uslove za osmatranje i izvođenje.

Srednja (glavna) kolona (1. proleterska brigada bez 1. i 2. bataljona, 2. dalmatinska brigada, divizijska brdska baterija, dve čete minobacača (10 oruđa) i tri protivtenkovska topa) nastupa pravcem: s. Borci — s. Čičevo — s. Glavatičevo — s. Lađanica — s. Zabrdani — s. Doljani — s. Ocrkavlje — s. Lju-

²⁴ Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. br. 70. Iz zapovesti 2. proleterske divizije za napad na Glavatičevo.

bača — s. Obalj, sa zadatkom da dovrši uništenje razbijenih četničkih brigada koje su sa položaja Vitoša i Lukavišta odstupile u pravcu s. Čičeva i s. Glavatičeva. Glavnoj napadnoj koloni podvučena je važnost održavanja veze u toku nastupanja prema s. Obiju sa desnom i levom napadnom kolonom, pa joj je čak i vremenski precizirano da u rejon s. Obija izbije 17/18. marta i preseče vezu Kalinovika sa Obljem, Nevesinjem i Gac-kom. Glavna kolona je bila ovako jaka zbog toga što je pretila opasnost da Nemci sa ustašama izvedu manevar od Sarajeva, preko Trnova i Kalinovika, a Italijani i četnici od Mostara i Nevesinja.

Leva kolona (2. proleterska brigada, jedna četa minobačaća sa 3. oruđa i jedan protivtenkovski top) nastupa pravcem s. Borci — s. Glavatičevo — s. Bjelemić (Odžaci) — s. Dindo — s. Polje — s. Bojici — s. Humac sa zadatkom da što pre izbije na prostoriju s. Kuta s. Grajsalići, obezbeđujući svoj levi bok delom snaga od Kalinovika, a desno održava vezu sa srednjom kolonom.

Pored iznetih zadataka, komandantima kolona je naređeno da izvrše borbenu i moralno-političku pripremu, organizuju službu izviđanja i neposrednog obezbeđenja u mestu i kretanju i preduzmu sve mere za zaštitu od neprijateljske avijacije koja je bila stalno aktivna.

Glavnina četnika (koji su odstupili od Jablanice ili pristigli od Mostara, Nevesinja i Kalinovika) postavljena je na prostor: s. Čičevo — s. Kruševljani — s. Umoljani — s. Glavatičevo, sa naslonom na masive planina: Crne Gore, Crvnja i Visočice u cilju sprečavanja nastupanja naših snaga uzvodno Neretvom prema Kalinoviku. Vrhovna komanda četnika naredila je komandantu ove odbrane Baju Stanišiću da sa naslonom na pomenute masive, a u sadejstvu sa Italijanima, označenim šifrom br. 22 koji vrši napad od Konjica desnom obalom Neretve, u zoru 15. marta izvrši protivnapad sa tri kolone na 2. proletersku diviziju u rejonu Boračkog jezera i izbije na liniju: Vrtače — Ubiholje (k. 864) — Ključići (k. 963) — s. Borci — Poslušnik (k. 1741) — Velike bare, sa ciljem da se po svaku cenu spreči prodor »crvenim« u pravcu Kalinovika. Desna kolona neprijatelja, sastava: ojačana četnička Pribojska brigada, nastupa desnom obalom Neretve, pravcem Dudoljski k. — Veliki kamen — s. Dubočani — Golo brdo, šireći se levo od Neretve, i ima zadatak da udari u levi bok 2. proleterske divizije; srednja kolona, sastavljena od četničkih grupa Veskovića, Vida-

čiča i Petričevića, nastupa levom obalom Neretve, pravcem: s. Lipeta — s. Kula — s. Borci — Gođevac; leva kolona (četnička Trebinjska brigada) nastupa pravcem: Crno Polje — Poslušnik — Borašriica, preko Boračke drage, sa zadatkom da u sadejstvu sa srednjom kolonom razbije i odbaci snage 2. proleterske divizije sa prostora Boračko jezero; rezerva, jačine oko 1.000 ljudi, postavlja se na prostor Cičevo, Glavatičevo, spremna za upotrebu u prvom redu na pravcu dejstva srednje kolone.

Zbog značaja Kalinovačke visoravni za operativnu grupu divizija NOVJ i neposredne blizine Crne Gore i Sandžaka, četnička Vrhovna komanda četnika stalno je upozoravala Baja Stanišića na vojno-politički značaj pravca Glavatičevo — Kalinovik, pa ga je i prekorevala što je pasivan »iako je bio triput jači od partizanskih snaga«, pri čemu ga je upozorila da 15. i 16. marta mora zatvoriti pravce Glavatičevo — Kalinovik i Glavatičevo — Nevesinje i izvršiti udar u bok i pozadinu partizanskih snaga koje nastupaju prema Kalinoviku. Za četničku Vrhovnu komandu bilo je najvažnije da se 2. proleterska divizija odbaci prema Jablanici i zadrži masiv Crne Gore i Visočice. Vojvodi Jevđeviću je naređeno da traži od »br. 22« (Italijana) pojačanje od dva bataljona pešadije sa potrebnom artiljerijom, koje treba postaviti na prostor Gornje Zimlje — Glavatičevo kao rezervu, za eventualnu upotrebu prema Nevesinju ili Kalinoviku.

Prema zapovesti štaba 2. proleterske divizije od 14. marta, 1. proleterska, sa 2. dalmatinskom brigadom, izvršila je pokret noću, da bi u zoru 15. marta otpočela napad na neprijatelja koji je držao liniju položaja Cičevo — Glavatičevo, sa zadatkom da stvori slobodan operativni prostor u koji će ući desna i leva kolona divizije. Napad 2. proleterske divizije, za debušovanje iz tesnaca Neretve i oslobađanje šire zone Boračkog jezera, morao je biti i po cenu najvećih žrtava vrlo brz i energičan, da bi se došlo do što šireg prostora kako za operativnu grupu, tako i za ranjenike. Divizija je ovim i ovakvim napadom preduhitrila protivnapad četnika koji su nameravali da odbace 2. diviziju prema Neretvi i zatvore pravac Boračko jezero — s. Glavatičevo — Kalinovik.

Protivnapad četnika, koji je trebalo da počne 15. marta u zoru, poklapao se po vremenu sa napadom 2. proleterske divizije, usled čega je trebalo očekivati da će doći do borbe u susretu. Još iste noći, 14. marta, osiguravajući delovi 1. prole-

terske brigade došli su u dodir sa izviđačko-zaštitničkim delovima neprijatelja. Posle kraće borbe, četnici su iz zaseda severno od s. Čičeva odbačeni uz gubitke od 12 mrtvih i 17 zarobljenih, te su odstupili na liniju Presjeka — Lipeta — Gračanica.

Glavne snage 1. proleterske brigade nastupale su levom obalom Neretve uzvodno prema Glavatičevu i iznenadile neprijatelja koji je u panici odstupio ka s. Lađanica i preko s. Međe u pravcu Kvanja. U Glavatičevu je zarobljen četnički preki sud i tzv. omladinski komitet.²³ Ovlađivanjem Glavatičevom 1. proleterska brigada je ovladala obema obalama Neretve, čime su stvoreni uslovi za uvođenje ostalih snaga 2. divizije preko Kalinovika. Kao prethodnica divizije, 1. proleterska brigada bila je momentalno raspoređena na prostoru: Ribari — Glavatičevo — Lađanica — Zabrđani, a 10. hercegovačka, sa 1/4. crnogorske brigade, zadržala se na prostoru s. Kula — Čičevo.

I posle ovlađivanja Glavatičevom, neprijatelj je držao dosta jake snage na položajima Presjeka — Lipete, sa kojih je ugrožavao desni bok naših snaga koje su nastupale od Čičeva prema Gračanici. Pojava ovog neprijatelja došla je kao posledica nedovoljne saradnje 10. hercegovačke (koja je držala s. Kulu sa snagama 4. crnogorske brigade, pa će nešto kasnije, u sadejstvu sa dva bataljona 2. dalmatinske brigade, neprijatelj biti proteran sa položaja Presjeka — Lipeta.

Pored prekog suda i omladinskog komiteta u Glavatičevu je zarobljeno još 23 milicionara i četnika, a zaplenjeno je: 2 mitraljeza »fiat«, 15 pušaka, 2.000 puščanih metaka i druga oprema. Četničke snage povukle su se iz Glavatičeva na liniju: Banjdo — Tjeme — Kvanj — Čestoborje — s. Seljani, a zatim se povukle na prostor s. Zaborani — s. Kruševljani. Prema podacima dobivenim od zarobljenih četnika, položaje Lipeta — Glavatičevo — Gračanica branile su četiri četničke brigade sa jednim odredom crnogorskih i nešto hercegovačkih četnika iz rejona Nevesinja. Četnički položaji predstavljali su jaku taktičko-topografsku celinu koju su mogli uspešno braniti i manjim snagama. Pokriveno zemljište pružalo je uslove za maskiranje, a veliki međuprostori u četničkom rasporedu omogućavali su ubacivanje manjih delova za udar u bok i pozadinu branioca. Ali do infiltracije nije dolazilo zbog nedovoljnog poznavanja

²³ Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. br. 81.

zemljišta, što nije bilo sigurnih vodiča, zbog velike širine fronta i najzad što jedinice nisu imale dovoljno iskustva za ovakav manevar.

Zapovešću od 16. marta 2. proleterska divizija produžila je borbe protiv četnika i Italijana na prostoru: Glavatičevo — Zaborani — Kruševljani. Neprijatelju u Kalinoviku nije išlo u račun približavanje Narodnooslobodilačke vojske Drini, odnosno Crnoj Gori i Sandžaku, gde je oslobodilački pokret još uvek imao jake političke pozicije. Jedinice 2. proleterske divizije (1. proleterska brigada i delovi 10. hercegovačke, 4. crnogorske i 2. dalmatinske) otvorili su put prema Kalinoviku. Međutim, ostaviti jake četničke snage na ograncima pl. Crvnja i Crne Gore, značilo bi pružiti neprijatelju mogućnost da se sredi, ojača i pripremi za izvođenje protivnapada, što ne bi odgovaralo opštoj zamisli naših glavnih snaga i položaju ranjenika koje je trebalo što pre izvući iz kanjona Neretve na Kalinovačku visoravan i dalje prema Drini.

Da bi se opkolila i uništila glavnina četničkih snaga na prostoru Kvanj — Banjdo — Lipeta, a zatim produžila nastupanja prema Kalinoviku, odnosno Nevesinju, 2. divizija je 16. marta u 15.00 časova formirala poredak za napad na ove četnike:

Leva kolona, sastava: 2. proleterska brigada (sa pet bataljona, 5 bacača i 1 protivtenkovski top) nastupa glavninom snaga pravcem: s. Glavatičevo — s. Krupac —• s. Biskup — k. 458 — s. Borovi Do — s. Seljani — s. Kruševljani, a pomoćnim: s. Čestoborje — Krnji Do — s. Dramiševo sa zadatkom da, u sadejstvu sa srednjom kolonom i obezbeđujući svoj levi bok, razbije četnike u širem rejonu s. Seljani, Dramiševo, Kruševljani, a potom da se postavi na liniju s. Luka — Štedim (k. 1203) i zatvori pravac koji izvodi iz Nevesinjskog polja preko s. Kljuni, a ako situacija dozvoli, da se pomeri do na liniju s. Kljuni — s. Presjeka.

Desna kolona, sastava: 1. proleterska brigada (bez dva bataljona), tj. tri njena bataljona, 3 minobacača i 1. protivkolski top, nastupa pravcem: s. Glavatičevo — Međe — Tjeme — Kvanj, da u sadejstvu sa srednjom kolonom razbije i uništi četničke snage na prostoru Tjeme — Kvanj, a u sadejstvu sa 10. hercegovačkom četničke snage na prostoru s. Čemerno — Planinica. Po izvršenom zadatku postaviti se na prostor Glavatičevo, Zabrđani i izviđati dolinu Neretve u pravcu Kalinovika.

2. dalmatinska brigada postavljena je u širi rejon Glavatičeva i to: jednim bataljonom u rejon s. Dušani da zatvara i izviđa pravac Glavatičevo — Umoljani; drugim bataljonom u s. Ladanica (jednu četvu će postaviti na Kuk (k. 704) da izviđa i zatvara pravac koji izvodi od s. Zabrađani ka Glavatičevu; trećim bataljonom u s. Razići da zatvori i izviđa pravac od s. Blaca i s. Umoljani i četvrtim bataljonom u uži rejon Glavatičeva za obezbeđenje divizijske baterije i pozadinskih delova.

Srednja kolona, sastava: 4. proleterska brigada (sa četiri bataljona, 6 bacača i 1 protivkolskim topom) nastupa pravcem: s. Biskup — Krstac — Ravno brdo — Devojački kuk i u sadejstvu sa snagama leve kolone uništava neprijatelja na prostoru: Krstac, Devojački kuk, Čestoborje — Ravno brdo.

Napadne kolone 2. proleterske divizije produžile su noću 16/17. marta nastupanje određenim pravcima. Četnike je očigledno iznenadio napad po slaboj vidljivosti i izuzetno teško prohodnom zemljištu. Naše jedinice (1. proleterska brigada) koristile su međuprostore u rasporedu neprijatelja sa više iskustava, izmanevrovale Kvanj sa jugoistočne strane i time olakšale nastupanje snagama koje su se kretale od Međe u pravcu s. Tjeme. Prodanj desne kolone, između Kvanja i Krstača, olakšao je nastupanje srednjoj preko Krstača u pravcu Ravnog brda.

Uporedo sa 1. proleterskom nastupala je levo od nje 4. crnogorska kao srednja, a na krajnjem levom krilu 2. proleterska brigada kao leva kolona. Otpor četnika bio je neznatan, čemu je, ponavljamo, dosta doprinela iznenadna pojava jednog bataljona (400 ljudi) desne kolone u pozadini četnika na Kvanju, što se brzo odrazilo na uspeh 4. proleterske prema Krstaču. Neprijatelj se povlačio prema Nevesinju, ostavljajući za sobom mnogo mrtvih i ranjenih, bacajući sa sebe gunjeve, opanke, šatorska krila i dr.

Posle razbijanja neprijatelja na položaju Tjeme — Kvanj naša desna kolona napredovala je do s. Česima i našla se na boku i u pozadini četničkih snaga koje su nastupale prema s. Lipeti, gde je odstupala 10. hercegovačka brigada. Pojava naše desne kolone u rejonu s. Česima i organizovana vatra celokupnog automatskog oružja iz pozadine i sa desnog boka, naterala je četnike da se u neredu povuku preko Bahtijevice ka Hanskom polju i Gornjem Zimlju. Kada su četničke snage na pravcu s. Čičevo — s. Glavatičevo — s. Zaborani — s. Kruševljani — s. Zabrađani proterane u pravcu Nevesinjskog polja, prestala je potreba daljeg zadržavanja 2. proleterske divizije na ovom

području, pa je ona orijentisana prema Kalinoviku, a na pravcu ka Nevesinju usmerena je 3. udarna divizija.

U borbama na području s. Glavatičevo — Crvanj — Crna Gora neprijatelj je pretrpeo osetne gubitke.

Samo na pravcu Glavatičevo — Kvanj četnici su imali oko 100 mrtvih, više ranjenih i 51 zarobljenog; od zarobljenih je bilo i 6 Italijana, specijalista na minobacačima. Desna kolona je zaplenila 7 teških minobacača, 1 teški mitraljez, 3 puškomitraljeza, mnogo pušaka i oko 5.000 puščanih metaka. Ostaci četnika su se povukli prema Nevesinju, a delom prema Kalinoviku, sa namerom da tu sačekaju pojačanje iz Mostara i Gacka za odbranu Nevesinja i od Foče (grupa Durišića) za odbranu Kalinovika.

Iz šireg rejonu Glavatičeva, 2. proleterska divizija produžila je nastupanje u duhu zapovesti od 14. marta u 15.30 časova, prema liniji s. Grajselići — s. Obalj — s. Ulog.²⁶ Prvobitno zamišljeni manevar je u izvesnoj meri izmenjen: za pokret prema liniji s. Grajselići — s. Obalj — s. Ulog, 2. divizija je formirala dve umesto tri napadne kolone; 4. crnogorska proleterska brigada, koja je bila predviđena kao desna kolona prema s. Ulogu, prepotčinjava se štabu 3. udarne divizije, gde obrazuje borbenu grupu za operacije u pravcu Nevesinja; 1. proleterska i 2. dalmatinska brigada obrazuju levu kolonu sa pravcem kretanja predviđenim za 2. proletersku, a ova nastupa oravcem koji su zapovešću od 14. marta dobile 1. proleterska i 2. dalmatinska brigada.

Prema naređenju Vrhovnog štaba od 19. marta u 8 časova, štab 2. divizije izdao je svoju zapovest:

Desna kolona (2. proleterska brigada) nastupa pravcem: Vilišta — s. Uzrečje — s. Jezero, sa zadatkom da zauzme četničko uporište Ulog, obezbeđujući se od Nevesinja snagama do jednog bataljona u rejonu Pandurice koji, prekidajući vezu Nevesinje — Kalinovic, treba da organizuje izviđanje u pravcu Vrgorca (k. 1286) i Kopanog groblja (k. 1213). Posle likvidacije s. Uloga, izvršiti napad na četničko uporište Obalj, preko kojeg uspostaviti vezu sa levom kolonom.

Leva kolona (1. proleterska i 2. dalmatinska brigada) ima zadatak da 20/21. marta izbije na liniju: s. Kuta — s. Grajselići, odakle će 1. proleterska zatvoriti pravac Kalinovic — s. Kuta — s. Odžaci, a 2. dalmatinska da zatvori pravac Kalinovic —

²⁰ Zbornik, tom IV, knj. 12, dok. br. 70 i 89.

Ulog. Komandant leve kolone dobio je posebno naređenje da izvidi jačinu, sastav i raspored neprijatelja u Kalinoviku i te podatke što pre dostavi štabu 2. proleterske divizije u s. Daganj.

Nastupanje leve kolone prema liniji s. Kuta — s. Grajselići izvršeno je u jednoj koloni, što se odrazilo na brzinu kretanja i razvoj za borbu, pa je i odluka komandanta kolone da je podeli na dve uporedne potkolone bila pravilna, jer se nastupalo u široj operativnoj zoni ka Kalinoviku. Kretanje u više kolona diktirala je i priroda zemljišta (srednje i visoke planine, mestimično pokrivene snegom) koje je stvaralo povoljne uslove da se neprijatelj iznenadi. Pokretom u više kolona manevar je dobijao u brzini, dok bi sporost u našem pokretu omogućila četnicima da preduhitre naš manevar i ugroze bok i pozadinu leve kolone. Ta okolnost je čak nametala potrebu da se između dve naporedne kolone kreće i treća, kao rezerva, koja bi se angažovala gde se ukaže potreba. Ovakav borbeni poredak bi olakšao sadejstvo snaga unutar borbenog poretka.

Za odbranu Kalinovika, četnička Vrhovna komanda raspolagala je sledećim snagama: jurišni odred, jačine 1.500—2.000 četnika iz Crne Gore (Vasojevići), raspoređen zapadno od grada, sa izviđačkim delovima na levoj obali r. Zavale; ostale snage (nepoznate jačine i sastava) držale su položaje: V. Gložac (k. 1460) — Oštrikovac (k. 1425) — Rudnik (k. 1392), a jači njihov deo bio je na južnim ograncima Treskavice, na prostoru: Cestaijevo — Siljevac (k. 1447) — k. 1403 — Lukavac (k. 1774) — Orla kuk (k. 1721) — Kutski grad (k. 1552). Sa ovih položaja neprijatelju su se nudili povoljni pravci za udar u levi bok naših snaga -i to: od k. 1403 preko s. Bojića; od k. 1403 preko Kovačeve gl. na s. Daganj; i od Oštrikovca preko Rudnika u pravcu s. Grajselići. Tzv. 2. durmitorska brigada, verovatno slabijeg sastava, branila je položaj od s. Grajselići do s. Stube, sa komandnim mestom u s. Romani; Stolačka i Bilećka četnička brigada (ukupne jačine oko 700 četnika) branile su položaje na liniji s. Ulog — s. Obalj;

Tzv. Kalinovički odred i 2. durmitorska brigada bili su odranije na ovim položajima i odmorni, dok su snage Đurišićevog tzv. »jurišnog odreda« uvedene u borbu iz marša, posle kraćeg noćnog odmora.

Odrana Kalinovika imala je za četnike odsudan karakter. Njome je trebalo stvoriti potrebno vreme Vrhovnoj komandi da organizuje odbranu na r. Drini i spreči prodor operativnoj grupi divizija NOVJ u Crnu Goru i Sandžak. Položaji u odbrani Ka-

linovika bili su prirodno jaki, te ih nije trebalo posebno utvrđivati, a pored toga, mi nismo imali teško naoružanje ni dovoljno municije. Ukoliko su položaji i utvrđivani, to se izvodilo na brzu ruku. Zemljište na prilazima Kalinovika teško je prolazno i otkriveno, što je pogodovalo braniocu koji je raspolagao italijansko-nemačkom avijacijom za izviđanje i bombardovanje. Stvoren je džak čiji je severni krak predstavljao težište odbrane, posednut Vasojevićkom brigadom, dok je na južnom kraku, na liniji s. Obalj — s. Grajselići, bila 2. durmitorska brigada koja je već u susretu sa našim snagama na Neretvi preživela poraz i čije se ljudstvo smatralo manje borbenim od Vašojevića.

Odbranu Kalinovika podržavala je jedna haubička baterija 100 mm sa dva oruđa iz rejonu s. Jelašća.

Napad 2. proleterske divizije na položaje za odbranu Kalinovika počeo je 21. marta pre podne. Inicijativu su imale četničke snage koje su napale 2. dalmatinsku brigadu koja se posle snažnog otpora, pod pritiskom svežih četničkih snaga, počela povlačiti. Da je 2. dalmatinska imala rezervu koja bi lokalizovala uspeh neprijatelja na levom krilu, do povlačenja ne bi došlo. Intervencijom 1. proleterske brigade, jurišem prsa u prsa, neprijatelj je oteran na polazne položaje, kojom prilikom je pretrpeo gubitke, dok je 1. brigada imala 7 mrtvih i 8 ranjenih boraca.

Neprijatelj je u toku noći nekoliko puta jurišao, upotrebivši ručne bombe, ali bez značajnijih rezultata, jer su snage 1. proleterske i 2. dalmatinske brigade pokazale svu rešenost da istraju na dostignutim položajima (k. 1403 — k. 1447 — k. 1334) koji su bili potpuno otkriveni i izloženi jakoj vatri četnika sa Orla Kuka (k. 1721) i Kutskog grada (k. 1552).

Uočavajući taktičku slabost naših položaja, neprijatelj je zorom 22. marta počeo pregrupisanje svojih snaga od Lukavca (k. 774) u pravcu s. Vrhovina, da bi izmanevrovao levo krilo naših snaga na položajima k. 1334 — k. 1447 i direktno ugrozio pozadinu 2. proleterske divizije. Da bi izbegao iznenađenja, komandant leve kolone, u saglasnosti sa štabom 2. divizije, povukao je svoje snage na desnu obalu r. Vrhovine, da se srede, a zatim da produže sa napadom u duhu prvobitnog zadatka. Međutim, do napada nije došlo jer su se četnici na brzu ruku povukli preko Kalinovika, s. Vlaholja i s. Boriju u pravcu Foče. Neprijateljska uporišta Obalj i Ulog pala su bez velikih napora. Posade ovih uporišta nisu ni sačekale napad naših

snaga, nego su odstupile delom preko Studenih voda i šume Kaćune u pravcu s. Jeleča i dalje prema Drini, a delom preko s. Plužina u pravcu Kifina Sela (Bilečka i Stolačka brigada).

Posle likvidacije s. Uloga i s. Obija, a da bi olakšala položaj 1. proleterske i 2. dalmatinske brigade, 2. proleterska brigada inicijativno je prešla u obuhvatni manevar Kalinovika, preko s. Jelašća sa jugoistočne strane. Ovim manevrom prema Kalinoviku olakšan je položaj leve kolone, jer su četnici, iz bojazni od okruženja, naglo napustili svoje položaje i odstupili u pravcu Foče. Udarci koje su 1. proleterska i 2. dalmatinska brigada zadale četnicima Pavia Durišića bili su presudni u razbijanju njihove odbrane, ali je i obuhvatni manevar Kalinovika koji je izvršila 2. proleterska brigada doprineo bržem povlačenju četnika istočno od Kalinovika prema Foči.

Stab 2. proleterske brigade doneo je odluku da napadne Kalinovic od Obija i od Jelašća. Sa dva bataljona razbijena je jedna četnička kolona koja je nastupala istočno od Obija. Brigada je izbila u rejon Jelašća i prekinula vezu između Kalinovika i Foče, gde se svakodnevno odvijalo snabdevanje četnika hranom i municijom. Nastupajući prema Kalinoviku i pripremajući napad na južne padine Treskavice, 2. proleterska brigada je stvorila utisak kod četnika da su opkoljeni. U priprema napada na južne padine Treskavice predviđen je i jači pritisak 1. proleterske i 2. dalmatinske brigade na njihovim pravcima.

Pojavom dela snaga 2. proleterske brigade u rejonu Jelašća zavladao je panika kod neprijatelja u Kalinoviku. Kidanjem veze Kalinovika sa Fočom, njegova odbrana postala je bespredmetna. U s. Borija zaplenjene su 2 haubice 100 mm sa 60 granata. Razbijanjem četnika na položaju Ljubino brdo prestao je svaki otpor kod Kalinovika u koji su 23. marta ujutro ušli prvi naši delovi.²⁷

U borbama za Kalinovic neprijatelj je imao 60 mrtvih, preko 100 ranjenika i 20 zarobljenih četnika; zaplenjeno je: 2 haubice 100 mm, 4 puškomitraljeza, 30 pušaka, 2 revolvera, nešto ručnih bombi i bombi za minobacače. Postojeće magacine sa hranom i opremom u Kalinoviku četnici su uspeli da evakuišu. Padom Kalinovika razbijene su i zadnje, najmnogobrojnije četničke snage (grupa Durišića) u koje je vrhovna komanda Draže Mihailovića polagala velike nade.

²⁷ Arh. VII, reg. br. 1/9a, k. 736 A, Iz ratnog dnevnika, str. 3, 74.

Naši gubici u borbama za Kalinovik bili su: 12 mrtvih, 27 ranjenih i manji broj nestalih.

Posle oslobođenja Kalinovika, štab 2. proleterske divizije izvršio je sledeći raspored jedinica: 1. proleterska brigada (bez 1. i 6. bataljona), na prostoru Krbljine, zatvara pravac Sarajevo — Kalinovik i po mogućstvu onesposobljava put za motorna vozila; njen 1. i 6. bataljon postavljeni su privremeno u rejon s. Uloga; 2. dalmatinska brigada, na prostoru s. Jelašće — s. Borija, zatvara i osmatra pravac Foča — Kalinovik; 2. proleterska brigada, delom snaga u Kalinoviku, a ostale u neposrednoj okolini.

2. proleterska divizija, na užem području Kalinovika, bila je u borbenoj gotovosti, da posle kraćeg odmora i sređivanja produži nastupanje prema Drini.

ZAKLJUČAK

— 2. proleterska, u sadejstvu sa 9. dalmatinskom divizijom, obrazovala je taktičko-operativnu grupu za obezbeđivanje desnog boka glavnih snaga od neprijateljskih dejstava iz šireg rejona Mostara; zadatak je uspešno izvršila, stičući nova iskustva koja su uspešno korišćena u narednim operacijama protiv okupatora i njegovih saradnika; učestvovala je u realizovanju operativnog plana Vrhovnog štaba NOVJ u bici na Neretvi i u međurečju Neretva — Drina, na razbijanju i uništavanju okupatora i četnika. U ovoj bici zadatak je odlučujući politički i vojnički udar domaćoj i međunarodnoj reakciji, a 2. proleterska divizija dala mu je značajan prilog. U vremenu pre drugog forsiranja Neretve operativnu krizu, u kojoj se našla grupa divizija sa ranjenicima, Vrhovni štab je rešio protivudarom osnovnih snaga, u odsustvu sadejstva naših snaga spolja (1. bosanskog korpusa) koje je bilo tako nužno, nikad nužnije.

Obaveštajna služba u 2. diviziji nije bila na nivou njene manevarske moći i udara, usled čega njene snage nisu racionalno iskorišćene posle prvog forsiranja Neretve, prema Mostaru, odnosno Konjicu.

— Za vreme od 20 dana, 2. divizija je dvaput u rekordnom vremenu forsirala Neretvu, kao ozbiljnu prepreku organizovanu za odbranu i to iz pokreta, bez stručnih kadrova i tehnike, neophodne za savlađivanje ovako jakih prirodnih prepreka. Ona

je svojom organizacijom i formacijom, vatrom i udarom u toku nastupanja ka Neretvi i na Neretvi, uspešno lomila sve prepreke neprijatelja, do odsudnog angažovanja tamo gde je to situacija iziskivala. (Npr. protivudar na pravcu Prozor — Gornji Vakuf.)

— Da bi izbegla suviše gubitke od bombardovanja sa zemlje, a naročito iz vazduha, divizija je načelno koristila noć za napad, čime je stvarala iznenađenje kod neprijatelja. Infiltriranje manjih partizanskih jedinica u pozadinu ili kroz međuprostore u borbenom poretku neprijatelja, rede je korišćeno, izuzev nešto u borbama oko Glavatičeva i Kalinovika (manevar 2. proleterske brigade u pozadinu neprijatelja).

— 2. divizija je racionalno koristila rodove vojske i tehniku po načelima partizanskog ratovanja dok su za to postojali potrebni uslovi, a kada su oni prestali, sva je tehnika uništavana (slučaj artiljerije i tenkova na Neretvi).

— Borački sastav, koji je vaspitavan u ofanzivnom duhu, teško se zadržavao na položaju i teško je isti fortifikacijski uređivao za bolju upotrebu vatre i zaštitu od neprijatelja, usled čega je po neki put bilo i suvišnih gubitaka od artiljerijske vatre i bombardovanja iz vazduha. Najmnogobrojnija i najjača bombardovanja iz vazduha vršena su od 15. februara do 5. marta, tj, od oslobođenja Drežnice, Prozora i Jablanice, pa do izbijanja operativne grupe u rejon Boračkog jezera. Po nekim podacima, za ovo vreme, nemačko-ustaška avijacija utrošila je oko 45 vagona bombi razne težine, sa proračunom da je dnevno naprezanje bilo 50 avio-poleta, a nosivost jednog aviona oko 400 kg bombi.

— Snabdevanje 2. divizije vršeno je uglavnom plenom od neprijatelja, od čega je veći deo životnih namirnica upućivan Ekonomskom odseku Vrhovnog štaba za ranjenike. Snabdevanje je predstavljalo jedan od najsloženijih problema, naročito na ekonomski slabo razvijenom području između Neretve i Drine.

— U toku nastupanja i borbi, veza između jedinica 2. proleterske divizije i jedinica za podršku ležala je na kuririma; unutar artiljerije za podršku veza je bila telefonska, signalna i kurirska, sa Vrhovnim štabom održavana je redovno radio-telegrafskim putem i bila bez prekida u najtežim časovima borbe. To se može pripisati u zaslugu Pavlu Bojčeviću koji je sa puno inicijative i samopregora znao samo jedno; da radio-stanica mora biti uvek ispravna! Veza divizije sa par-

tijskom organizacijom sa terena i organima narodne vlasti nije bila redovna, što se odražavalo na operativni plan i snabdevanje jedinica.

— Na pravcu nastupanja divizije organizovali smo na nekim područjima političke zborove i konferencije (Livanjsko polje), što se pozitivno odrazilo na mobilizaciju novog ljudstva u redove NOVJ.

— Duh, moral i disciplina boraca i rukovodilaca bili su na visini. To je bio odraz svesti i moralno-političkog vaspitanja kojim je KPJ pripremala jedinice da prebrode i najteže krize i da se žrtvuju na izvršavanju postavljenih zadataka. To se naročito osetilo u bici za ranjenike koja se može uvrstiti u red najhumanijih bitki u istoriji ratova.

Jovo VUKOTIC

